

CLASSIFICACIÓ I DATACIÓ DE LES GLOSSES EN LES COL·LECCIONS DE CARTES PAULINES

Rodolf PUIGDOLLERS I NOBLOM

I. INTRODUCCIÓ

El present article es proposa de presentar uns criteris de classificació i datació de les possibles glosses o interpolacions que hom ha anat identificant en els escrits paulins, tenint en compte les diverses etapes que han transcorregut en la confecció de l'actual col·lecció de cartes. Considero que fins ara no s'ha dedicat l'atenció deguda al tema de les glosses en els escrits paulins i que hi ha una gran diversitat de parers sobre la seva mateixa existència. Tampoc no s'ha arribat a una opinió unànime sobre la formació de la col·lecció.

Segons el meu parer, els diversos moments de la formació de la col·lecció de cartes ens indiquen els diversos moments d'introducció de les glosses. Així, combinant el tema de les col·leccions amb el tema de les glosses, penso que podem trobar un criteri coherent de classificació i datació de les glosses. Data- des aquestes, se'ns presentarà amb més claredat la història de les comunitats paulines, des de mitjan segle I fins a finals del segle II.

1. *Tres col·leccions de cartes paulines*

Sant Agustí, en el *De doctrina christiana* parla de les «catorze cartes de l'apòstol Pau». ¹ Igualment, Eusebi de Cesarea escriu: «és evident i clar que les catorze són de Pau, malgrat que no s'ha d'ignorar que alguns han rebutjat la carta als Hebreus, dient que l'església de Roma no l'admet, per creure que no és de Pau». ² La tradició ha conservat, doncs, la imatge d'una col·lecció de

1. 2,8 (PL 34,41). Cf. també CIRIL DE JERUSALEM, *Catechesis*, 4,36 (PG 33,499).

2. *Historia ecclesiastica* II, 3, 5. Si no indico el contrari les citacions de textos en altres llengües les presento en traducció pròpia.

catorze cartes paulines, que inclou la carta als hebreus, encara que, com es veu en la distribució tradicional de les cartes, suposa una col·lecció de tretze cartes, que pròpiament no la inclou: la distribució tradicional de les cartes és formada per les cartes dirigides a comunitats (Rm, 1Co, 2Co, Ga, Ef, Fl, Col, 1Te, 2Te) i les cartes dirigides a persones (1Tm, 2Tm, Tt, Flm) –cosa que constitueix una col·lecció de tretze cartes–, seguida de la carta als hebreus, que, pròpiament, segons aquest criteri, hauria d'anar unida a les cartes dirigides a comunitats.

El fragment muratorià (datat generalment a finals del segle II, però, per a alguns, corresponent a *ca.* 300)³ presenta un catàleg de tretze cartes, format per cartes a set comunitats («ad corinthios prima, ad ephesios secunda, ad philippenses tertia, ad colossenses quarta, ad galatas quinta, ad thessalonicenses sexta, ad romanos septima»),⁴ algunes d'elles dobles (una altra als corintis i una més als tessalonicencs), i quatre cartes dirigides a persones («verum ad Philemonem una, et ad Titum una, et ad Timotheum duas»). D'aquesta manera el cànon de Muratori presenta la col·lecció de tretze cartes en l'ordre següent: 1Co, 2Co, Ef, Fl, Col, Ga, 1Te, 2Te, Rm, Flm, Tt, 1Tm i 2Tm.

Segons Tertul·lià i Epifani, l'*Apostolos* de Marció constava tan sols de deu cartes paulines, cosa que suposa el testimoni, cap a l'any 140, d'una col·lecció paulina anterior a la col·lecció de tretze cartes. Aquesta col·lecció de deu cartes és la mateixa col·lecció de tretze cartes, si es deixen de banda les pastorals (Tt, 1Tm, 2Tm) i es considera que la carta que Marció anomena «als laodicencs» és la mateixa que la carta als efesis. Aquesta col·lecció, segons l'acurat testimoni d'Epifani de Salamina (315-403), es presentava en Marció en l'ordre següent: Ga, 1-2Co, Rm, 1-2Te, Ef, Col, Flm Fl.⁵ Segons J. Knox, el catàleg de Marció estava confeccionat a partir del catàleg de la gran església, que es devia presentar en dos rotlles (primer rotlle: 1-2Co, Ef; segon rotlle: Fl, Col, Ga, 1-2Te, Flm, Rm).⁶ Marció hauria intercanviat l'ordre d'Ef i Ga per la gran importància que aquest donava a Ga, i hauria invertit l'ordre de les cartes dins de cada rotlle, deixant com a penúltima l'única carta a persones (Flm). Així, l'*Apostolos* de Marció seria un testimoni indirecte d'una col·lecció de deu cartes de la gran església, que presentaria les cartes en l'ordre següent: 1Co, 2Co, Ef, Fl, Col, Ga, 1Te, 2Te, Flm, Rm. Aquesta col·lecció sembla coincidir amb el manuscrit

3. Cf. Ph. HENNE, «La datation du Canon de Muratori», *RB* 100 (1993) 54-75.

4. Cf. *Enchiridion Biblicum. Documenti della Chiesa sulla sacra Scrittura*, Bologna 1993, pp. 4-5.

5. Cf. *Panarion*, 42, 9 (PG 41, 708). Tertul·lià comenta l'*Apostolos* de Marció en un ordre lleugerament diferent: Ga, 1Co, 2Co, Rm, 1Te, 2Te, Laod, Col, Fl, Flm (*Adv. Marcionem*, 5). Assenyala que la Carta als laodicencs és la mateixa que la Carta als efesis (5,17,1; sobre Flm: 5,21,1; cf. també EPIFANI, *Panarion*, 42,12 [PG 41, 809-812]). El fet que Tertul·lià comentés Fl abans que Flm és segurament una influència del catàleg de la gran església. Sobre la reconstrucció del text de l'*Apostolos* de Marció, cf. A. VON HARNACK, *Marcion. Das evangelium vom fremden Gott*, Darmstadt 1960 (= ²1924), pp. 40*-176*.

6. *Marcion and the New Testament*, Chicago 1942.

del P⁴⁶ que conté les següents cartes: Rm, He, 1-2Co, Ef, Ga, Fl, Col, 1Te, i hi falten set fulls que podien contenir 2Te i Flm (és el mateix catàleg de deu cartes, amb l'afegit d'He).⁷

Com que la col·lecció de deu cartes conté tres cartes pseudo-epigràfiques (2Te, Col, Ef) i 2Te es troba en tensió amb 1Te,⁸ he pogut presentar la hipòtesi d'una primera col·lecció de set cartes,⁹ constituïda per les set cartes originals: 1Co, 2Co, Fl, Ga, 1Te, Flm, Rm. Aquesta col·lecció sembla testificada per Climent de Roma, que presenta tan sols referències clares a textos de les següents cartes: 1Co, 2Co?, Fl, Ga, Rm.¹⁰

La col·lecció de tretze cartes, testimoniada directament pel cànon de Muratori (finals del segle II) i indirectament per Ireneu (cap a l'any 180), ha de ser anterior a l'*Apostolos* de Marció (cap a l'any 140), ja que aquest escrit causa controvèrsia i és vist com una mutilació dels escrits rebuts. La col·lecció de deu cartes ha de ser de finals del segle I – principis del segle II, com ho corroboraria el fet que Policarp coneix les primeres cartes pseudo-epigràfiques. La col·lecció de set cartes ha de ser dels anys 70-80, anterior a Climent de Roma (cap a l'any 95), que sembla desconèixer les primeres cartes pseudo-epigràfiques.

2. L'existència de glosses o interpolacions¹¹

Tot i que la major part d'introduccions als escrits paulins fan referència a la possible existència d'algunes glosses en les cartes, normalment es limiten a dedicar-li un espai molt breu i deixar-ho tot en la nebulosa del que diuen alguns autors.¹² Ha estat mèrit de Senén Vidal, en els escrits en llengües hispa-

7. Cf., però, J. DUFF, «P⁴⁶ and the Pastorals: A Misleading Consensus?», *NTS* 44 (1998) 578-590. Sobre la datació, cf. Y. K. KIM, «Palaeographical Dating of P⁴⁶ to the Later First Century», *Bib* 69 (1988) 248-257.

8. Cf. *infra*.

9. Cf. R. PUIGDOLLERS NOBLOM, «La primera col·lecció de cartes paulines: les cartes autèntiques», en *La Bíblia i el Mediterrani. Actes del Congrés de Barcelona 18-22 de setembre de 1995*, Barcelona 1997, vol. II, pp. 329-350. Cf. també H. Y. GAMBLE, «The Pauline Corpus and the Early Christian Book», en W. S. BABCOK (ed.), *Paul and the Legacies of Paul*, Dallas 1990, pp. 271-272.277.

10. Cf. CLÉMENT DE ROME, *Épître aux Corinthiens*. Introductions, text, traduction, notes et index par A. Jaubert, Paris 1971, p. 20.

11. El terme «glossa» indica pròpiament una nota marginal breu, que s'ha afegit posteriorment al text, mentre que el terme «interpolació» designa un text aliè, incorporat al document original per un altre autor. En el tema del present article, però, els autors tendeixen a utilitzar-los indistintament: en llengua anglesa es prefereix «interpolations» i en llengua alemanya «glossen».

12. G. BORNKAMM, *Pablo de Tarso*, Salamanca 1997 (orig. alemany 1969), apèndix II, p. 309, dedica set línies a l'autenticitat d'alguns fragments, exceptuant de l'autenticitat tan sols 2Co 6,14-7,1; G. BARBAGLIO, *Pablo de Tarso y los orígenes cristianos*, Salamanca 1992 (orig.

nes, tenir en compte d'una manera clara la problemàtica de les gloses i de la unitat de les cartes. En la seva obra *Las cartas originales de Pablo*¹³ ha assenyalat fins i tot tipogràficament una sèrie de gloses en les cartes originals, és a dir en la que anomeno primera col·lecció de cartes paulines.¹⁴

Si és important per a l'estudi dels escrits paulins la distinció entre escrits originals de Pau i escrits pseudo-epigràfics (no es poden barrejar les afirmacions de les cartes pastorals amb les afirmacions de les primeres cartes pseudo-epigràfiques o amb les afirmacions de les cartes originals) i és important la distinció de diverses cartes primitives en les cartes actuals (tema de la unitat de les cartes, molt important en 2Co, 1Co, Fl i en Rm 16), també és fonamental la determinació de les gloses o interpolacions en els escrits paulins.¹⁵ Autenticitat, unitat i gloses estableixen diferències d'autor en els textos i, cosa encara més important, diferències de cronologia. D'aquesta manera, textos que tradicionalment podien ser considerats d'entre els anys 51 i 67,¹⁶

---

italià 1985), p. 162, dedica set línies a les gloses, indicant amb seguretat com a glossa Rm 16,25-27 i 2Co 6,13-7,1, i, amb probabilitat, 1Te 2,15-16; 1Co 14,33b-35 i Rm 16,17-20; J. BECKER, *Pablo. El apóstol de los paganos*, Salamanca 1996 (orig. alemany ²1992), pp. 22-23, dedica vint-i-tres línies als textos sospitosos de ser afegits i cita Rm 16,25-27 (cf. també p. 406); 1Co 1,2c; 14,33-36 (cf. també p. 519); 2Co 6,14-7,1; J. GNILKA, *Pablo de Tarso. Apóstol y testigo*, Barcelona 1998 (orig. alemany 1996), parla de les gloses tan sols de passada, acceptant com a glossa 1Co 14,33b-36 (p. 165) i rebutjant explícitament 1Te 2,15-16 (p. 86, n. 148; p. 271, n. 188); J. J. BARTOLOMÉ, *Pablo de Tarso. Una introducción a la vida y a la obra de un apóstol de Cristo*, Madrid 1997, p. 149, dedica tres línies a les interpolacions i indica simplement que s'han assenyalat entre d'altres 1Te 2,14-16; 1Co 14,33b-36; 2Co 6,14-17; Rm 2,16; 6,17b; 16,25-27; J. SÁNCHEZ BOSCH, *Escritos paulinos*, Estella 1998, pp. 60-61, dedica nou línies a les gloses per limitar-se a indicar les interpolacions a Rm que va assenyalat R. Bultmann (2,1.16; 6,17b; 7,25b; 8,1; 10,17; 13,5) i per prestar més atenció a 1Te 2,15s (més extensament, a pp. 126-127) i 1Co 14,33b-36; R. FABRIS, *Pablo. El apóstol de las gentes*, Madrid 1999 (orig. italià 1997), p. 384, n. 19, dedica vuit línies a les gloses, per acabar negant que fins i tot 1Co 14,34-35 sigui un afegit.

13. Madrid: Trotta 1996.

14. Cf. també J. ALONSO DÍAZ, «Restricción en algunos textos paulinos de las reivindicaciones de la mujer en la Iglesia», *EstEcl* 50 (1975) 77-94, on parla de les gloses de 1Co 14,34-35 i 1Tm 2,9-15.

15. W.O. Walker, jr., indica com interpolacions assenyalades per diversos exegetes: 1Co 2,6-16; 13; 14,33b-36 (o, millor, tan sols els vv. 34-35); 2Co 6,14-7,1; 1Te 2,13-16 (o bé els vv. 14b-16 o bé tan sols el v. 15); 5,1-11; Rm 1,19-2,1; 3,24-26; 5,6-7; 13,1-7; 16,25-27 («Text-Critical Evidence for Interpolations in the Letters of Paul», *CBQ* 50 [1988], 622-623). Sobre 1Co, J. Murphy-O'Connor assenyalava els següents textos dubtosos: 1Co 2,6-16; 4,6; 6,14; 11,3-16; 14,34-35; 15,31-32.44b-48, dels quals tan sols considera com a gloses 4,6 i 14,34-35 («Interpolations in 1 Corinthians», *CBQ* 48 [1986] 81-94); G. Barbaglio recull com a hipotètiques interpolacions 1Co 1,2c; 1,12; 2,6-16; 6,14; 11,3-16; c. 13; 14,33b-36; 15,31s; 15,44b-48; 15,46; 15,56, però tan sols accepta 14,33b-36 (*La prima lettera ai Corinzi*, Bologna 1966, p. 61). Sobre Rm, R. Bultmann va assenyalat com a gloses: Rm 2,1.16; 6,17b; 7,25b; 8,1; 10,17; 13,5 («Glossen in Römerbrief», *TLZ* 72 [1947] 197-202 [= E. DINKLER [ed.], *Exegetica. Aufsätze zur Erforschung des Neuen Testaments*, Tübingen 1967, pp. 278-284]).

16. Aquest és, p. ex., segons una obra clàssica com G. RICCIOTI, *Pablo apóstol*, Madrid 1950, p. 130, el període entre el primer (1Te: any 51) i el darrer escrit (2Tm: anys 66-67).

veuen estesa la seva cronologia fins als primers decennis del segle II o, fins i tot, fins a finals del segle II. Això, sens dubte, ajuda a tenir una nova visió de la història, dels escrits, de la mentalitat i de la teologia de la literatura paulina.

Com que «hi ha una forta tradició de resistència a hipòtesis d'interpolació en l'estudi de les cartes», W. Munro ha presentat la necessitat de sospesar la probabilitat d'aquestes.¹⁷ Per això, ha presentat la distinció entre «indicadors inicials» d'interpolació (evidència textual directa, diferències ideològiques, diferències estilístico-lingüístiques, problemes contextuals, dependència literària) i «factores confirmants» (coherència literària o històrica, omissió en l'atestació externa, plausibilitat contextual, plausibilitat històrica).¹⁸

No és prudent limitar-se a l'acceptació de gloses tan sols quan hi ha evidència textual directa. La manca d'un paràgraf en manuscrits molt antics, el seu desplaçament de lloc o la indicació que es tracta d'un text críticament discutit, és certament un indici d'una probable glossa, però no sempre ens trobarem amb aquesta prova tan il·luminadora. L'evidència textual directa tan sols la trobarem en gloses relativament modernes (de finals del segle II), ja que suposen una tradició textual molt consolidada.¹⁹

No es tracta tan sols de detectar les possibles gloses introduïdes en la transmissió del Nou Testament ja plenament constituït, sinó que s'ha de suposar la possibilitat de gloses més primitives, ja que s'ha pogut distingir dins les cartes paulines l'existència de diverses col·leccions i, per tant, la participació de diversos còmpiladors. Quins criteris s'haurien d'aplicar en aquests casos? Certament es tracta d'acumular el màxim possible d'indicadors inicials i de factors confirmants. Hem de procurar que no hi faltin les diferències estilístico-lingüístiques. Però no ens podem limitar a l'estudi de cada glossa en la seva individualitat. L'existència de compiladors ens invita a buscar al màxim les tendències ideològiques que es poden descobrir en un conjunt de textos que apareguin com a possibles gloses. Després, la coherència ideològica ens ajudarà a despertar l'interrogant sobre noves possibles gloses.

---

17. Cf. «Interpolation in the Epistles: Weighing Probabilities», *NTS* 36 (1990) 431-443, la frase es troba a la p. 439. Sobre aquest tema, cf. també, del mateix autor, *Authority in Paul and 1 Peter: The Identification of a Pastoral Stratum in the Pauline Corpus and 1 Peter*, Cambridge 1983; i els articles de W.O. WALKER, JR, «The Burden of Proof in Identifying Interpolations in Pauline Letters», *NTS* 33 (1987) 610-618; i el ja citat «Text-Critical Evidence».

18. Cf. «Interpolation in the Epistles», 440.

19. No deixa de ser curiós el comentari de Barbaglio a la possibilitat d'una glossa (concretament a 1Co 15,56): «Si és una glossa, cal pensar més aviat a un redactor de les cartes paulines que molt aviat hi hagi inserit aquesta precisió, donat que la crítica textual ha de reconèixer la seva presència en tots els manuscrits arribats a nosaltres» (*Prima lettera*, 864-865). La major part de possibles gloses no es troben testimoniades com a tals per la crítica textual, ja que són molt primitives.

3. *Tres moments de revisió*

Aquest article dona per suposada la distinció entre cartes autèntiques i cartes pseudo-epigràfiques,²⁰ l'existència de diverses col·leccions paulines²¹ i la introducció de glosses en els textos paulins.²² Les incerteses i diversitat d'opinions sobre aquests punts dificulten realment de fer un pas endavant, però no l'impeixen del tot. Malgrat tractar-se d'un terreny molt hipotètic, considero que s'ha d'intentar fer aquest pas endavant: la classificació i datació de les possibles glosses. La coherència dels resultats no deixarà de ser una nova hipòtesi i un indici de coherència en l'existència mateixa de les glosses.

L'existència de tres col·leccions (la col·lecció primitiva amb les set cartes originals; la col·lecció de deu cartes amb 2Te, Col i Ef; i la col·lecció de tretze cartes amb les cartes pastorals) ens mostra l'obra de tres compiladors. Aquesta triple compilació és, sens dubte, una bona ocasió per a la introducció de retocs de compilació, de glosses explicatives o de glosses o interpolacions d'ampliació.²³ Per tant, fins i tot abans d'examinar amb atenció les diverses glosses que presenten els escrits paulins, és correcte de suposar en principi tres moments concrets en els quals es poden haver introduït, cosa que permetrà intentar de datar una sèrie de glosses. A partir d'aquestes glosses més datables es poden datar les restants, de forma comparativa.

A aquests tres moments de compilació de les cartes paulines s'hi ha d'afegir un quart moment que reuneixi les glosses posteriors a la confecció de la col·lecció de tretze cartes.

II. RETOCS DEL COMPILADOR DE LA COL·LECCIÓ DE SET CARTES

L'obra del compilador de la col·lecció primitiva de les cartes de Pau va ser fonamentalment la compilació mateixa de les cartes. Es tractava de recollir els diversos escrits conservats de l'Apòstol. Encara que aquests eren molts en nombre, va considerar convenient per a confeccionar la col·lecció aconseguir un més gran equilibri entre les cartes dirigides a la comunitat de Corint, que

20. Cf. R. PENNA, «Anonimia e pseudoepigrafia nel Nuovo Testamento; comparatismo e ragioni d'una prassi letteraria», *RivBibl* 33 (1985) 319-344; R. FABRIS, «Las cartas de la tradición paulina (Efesios, Colosenses, Pastorales)», en *Problemas y perspectivas de las ciencias bíblicas*, Salamanca 1983, pp. 141-168.

21. Cf. PUIGDOLLERS, «Primera col·lecció», article citat en la n. 9.

22. Cf. Senén VIDAL, *Las cartas originales de Pablo*, Madrid: Trotta 1996.

23. La consideració del text neotestamentari com un text fix es va produir enmig de la controvèrsia antimontanista, com ho testimonia l'anònim que escriu entre els anys 191-192, citat per Eusebi: «per temor que, malgrat les meves precaucions, semblés a alguns, en certa manera, que jo afegeixo o sobreafegeixo quelcom de nou a la doctrina del Nou Testament, a la qual no pot afegir ni treure res aquell qui hagi elegit de viure conforme a aquest mateix evangeli» (*HE* 5,16,3).

primitivament podien ser unes cinc o sis, i les cartes dirigides a altres comunitats, que eren una o dues en cada una de les comunitats restants. Per a donar cohesió a la col·lecció va utilitzar el número set, amb què aconseguia d'indicar que es tractava d'una col·lecció completa (el set com a plenitud) i que anava dirigida a tota l'Església (el set com a universalitat dels pobles).²⁴

A partir de diverses cartes escrites a la comunitat de Corint, el compilador va confeccionar 1Co i 2Co.²⁵ Una unió semblant va realitzar a partir de la correspondència amb la comunitat de Filipis.²⁶ Les cartes restants anaven totes elles dirigides a un únic destinatari (1Te, Ga, Flm, Rm); per tant, les va recollir sense canvis dins la col·lecció. Tan sols la Carta als romans (Rm 1,1-15,33) es va veure ampliada amb l'afegit d'un bitllet de recomanació de la diaconessa Febe davant, segurament, la comunitat d'Efes (Rm 16).

Les mateixes característiques de la tasca del compilador d'aquesta col·lecció de set cartes fan preveure que la introducció de glosses ha de ser molt escassa, limitada a la introducció de petites notes obligades per la mateixa unió de les cartes i per la confecció de la col·lecció.

1. 2Co 1,1c

En l'adreça de l'actual 2Co hi ha la indicació «a la comunitat de Déu que és a Corint» (1,1b), seguida d'una frase referida a tots els creients que són arreu de l'Acaia: «amb tots els sants (σὺν τοῖς ἁγίοις πᾶσιν) que són arreu de l'Acaia» (1,1c). Es tracta, en el fons, d'una adreça doble: per una banda, la comunitat de Corint; per una altra, tots els creients de l'Acaia. Com l'actual 2Co és formada per la compilació de diverses cartes, unes dirigides a la comunitat de Corint i probablement una circular sobre la col·lecta dirigida a les comunitats de l'Acaia (cf. 9,1-2: «Perquè sobre el servei als sants és superflu que us escrigui: perquè conec la vostra bona voluntat, de la qual m'he gloriat davant els macedonis: que l'Acaia està ja preparada des de l'any passat, i el vostre zel n'ha estimulat molts»), la frase «amb tots els sants que són arreu de l'Acaia» s'ha de considerar amb molta probabilitat una glossa del compilador en el moment de confeccionar l'actual 2Co, en la primera col·lecció: a l'adreça de la carta als Corintis que serveix d'eix de l'actual

24. Cf. PUIGDOLLERS, «Primera col·lecció», 346-349.

25. S'han presentat diverses reconstruccions de la correspondència coríntia (cf. H. MERKLEIN, «Die Einheitlichkeit des ersten Korintherbriefes», *ZNW* 75 [1984] 153-183). P. ex., Vidal segueix la següent: Co A: 1Co 6,1-11; 10,1-22; 11,2-34; 15,1-58; 16,13-18; Co B: 1Co 1,1-5,13; 6,12-9,27; 10,23-11,1; 12,1-14,40; 16,1-12.19-24 (que constitueixen 1Co); Co C: 2Co 2,14-7,4; Co D: 2Co 10,1-13,13; Co E: 2Co 1,1-2,13; 7,5-8,24; Co F: 2Co 9,1-15 (que constitueixen 2Co).

26. S'han presentat també diverses reconstruccions. Vidal distingeix dues cartes: Fl A: 4,10-20; Fl B: 1,1-4,9.21-23.

2Co afegeix part de l'adreça de la circular a tots els creients d'arreu de l'Acaia.²⁷

2. 1Co 1,2c

En l'adreça de l'actual 1Co, després de la indicació «a la comunitat de Déu que és a Corint, als santificats en Crist Jesús, cridats (a ser) sants», que es refereix a una comunitat concreta, amb l'especificació que són «santificats» i «cridats (a ser) sants», hi trobem, en el text actual, una indicació que obre l'horitzó als creients de tot arreu: «amb tots els qui invoquen el nom del Senyor nostre Jesucrist, a tot arreu, vostre i nostre» (1,12c).

És estrany que, en una carta dirigida a una comunitat concreta, l'adreça s'ampliï als qui invoquen el nom de Jesucrist a tot arreu. L'expressió «tots els qui invoquen el nom del Senyor» la trobem en molts textos bíblics.²⁸ El compilador, que ha col·locat 1Co a l'inici de la col·lecció —col·locació que es mantindrà fins a la col·lecció de tretze cartes, com ho testimonia el cànon Muratori—, vol indicar que aquesta col·lecció de cartes de Pau va dirigida a tota l'Església, a tots els creients de tot arreu.²⁹ L'expressió inicial «amb tots el qui invoquen (σὺν πᾶσιν τοῖς ἐπικαλουμένοις)» és la mateixa utilitzada en la glossa de 2Co 1,1c: «amb tots els sants (σὺν τοῖς ἁγίοις πᾶσιν)». Això ens confirma en l'atribució a una mateixa mà.³⁰

3. 1Co 1,16

En l'acció de gràcies de l'inici de 1Co, Pau està content de no haver batejat cap membre de la comunitat de Corint, excepte Crisp i Gaius, «perquè ningú no digui que ha estat batejat en el meu nom» (1Co 1,15). Però a continuació hi ha una frase que corregeix aquesta afirmació: «vaig batejar també la casa d'Estèfanos, de la resta no sé si he batejat algú més» (v. 16). Resulta una mica sorprenent aquesta correcció, i més encara atès que ve

27. Així ja VAN MANEN, *De brieven aan de Korinthiërs*, 1896. Cf. també VIDAL, *Originales*, 330-331, n. 1.

28. Cf. JI 3,5; So 3,9; Is 64,6; Ba 3,7; Ac 2,21; 9,14,21; Rm 10,13; cf., en canvi, «invocar el nom del Senyor» en Gn 4,26; Jdt 16,1; Sl 74,2; 79,19; 96,6; 104,1; 115,4; SlSa 6,1; So 13,9; Ac 22,16; «invocar el Senyor» en 1Sa 21,17; 2Sa 22,4,7; Est 4,8; 2Ma 12,36; 13,10; Sl 17,4; 98,6; Jb 5,8; SlSa 9,6; 2Tm 2,22.

29. Així F. SCHNIDER – W. STENGER, *Studien zum neutestamentlichen Briefformular*, Leiden 1987, p. 23; BARBAGLIO, *Prima lettera*, 76 (opinió probable); VIDAL, *Originales*, 156-157, n. 2.

30. També es podria pensar que aquesta glossa inicial de la col·lecció paulina fos de la mateixa època que la glossa final de Rm 16,25-27. Però la seva semblança amb la glossa de 2Co 1,1c, clarament de la primera col·lecció, fa preferir d'atribuir-la a la mateixa mà que aquesta.

després d'una frase que, en cert sentit, ja és una correcció: «excepte Crisp i Gaius».

No sembla correcte posar en dubte que es tracti d'un «veritable oblit», com si aquest oblit fos «un recurs literari» que confirmés la insignificança de la pràctica baptismal de Pau: «tan insignificant per a ell d'haver oblidat aquests casos excepcionals».³¹

S'ha d'acceptar la correcció tal com està en el text. El compilador ha considerat segurament que l'afirmació de Pau en una carta anterior que la casa d'Estèfanos és «la primícia de l'Acaia» (1Co 16,15) —afirmació que, amb la unió de cartes, queda situada juntament amb aquesta en l'actual 1Co— suposava que Pau mateix havia batejat aquesta família. Però el text original de Pau segurament no ho afirmava i, per tant, s'ha de pensar més aviat que aquesta família pertanyia al nucli pre-paulí de la comunitat de Corint (cf. Ac 18,1-3). Aquesta correcció al mateix Pau és segurament obra del compilador.³²

III. GLOSSES O INTERPOLACIONS DE LA COL·LECCIÓ DE DEU CARTES

S'ha de prestar atenció ara a les possibles gloses o interpolacions que es poden atribuir a l'obra del compilador de la col·lecció de deu cartes. Aquesta segona col·lecció és la col·lecció primitiva amb l'afegit de les cartes pseudo-epigràfiques de 2Te, Col i Ef.

2Te —segurament la més antiga de les cartes pseudo-epigràfiques paulines— té una característica especial, en quant es presenta com a carta autèntica: «aquest és el senyal³³ en tota carta, així escric» (3,17); subratlla la pròpia doctrina: «conserveu les tradicions en les quals heu estat ensenyats, sigui per mitjà de la paraula sigui per mitjà de cartes nostres» (2,15);³⁴ i realitza la ficció que 1Te no és autèntica: «que no us deixeu sacsejar fàcilment en el pensament ni us alarmeu, ni per mitjà d'un esperit, ni per mitjà d'una paraula, ni per mitjà

31. BARBAGLIO, *Prima lettera*, 129.

32. Cf. VIDAL, *Originales*, 160-161, n. 12.

33. La referència a l'escriptura autògrafa de Pau es troba en altres cartes autèntiques (cf. 1Co 16,1; Flm 9; Ga 6,11; cf. també Col 4,18), però en cap d'elles, fora d'aquí, no hi ha referència a una contrasenya.

34. La referència a la carta es refereix a «aquesta [2Te] o la precedent [1Te]» (E. GHINI, *Lettere di Paolo ai Tessalonicesi*, Bologna 1980, p. 329). Per a E. Best, la manca d'article o d'adjectiu determinatiu és senyal que es refereix a la carta precedent (cf. *A commentary on the First and Second Epistles to the Thessalonians*, London 1972, *ad loc.*). Del mateix parer és R. Pesch: «per nostra carta s'entén sens dubte 1Te» (*Die Entdeckung des ältesten Paulus-Briefes. Paulus – neu gesehen. Die Briefe an die Gemeinde der Thessalonicher*, Freiburg 1984, c. 7,2). El meu parer és que es tracta de la mateixa 2Te, com ho mostra el paral·lelisme amb 3,14 on es troben també les expressions «paraula» i «carta», encara que en una apareguin sense article (2,15) i en l'altra amb article (3,14).

d'una carta com si vingués per mitjà nostre» (2,2).³⁵ El motiu d'aquesta postura tan dràstica és el pensament escatològic. Alguns consideraven «ja arribat (ja a les portes) el dia del Senyor» (2,2), recolzant-se en 1Te, i, per això, en una exaltació entusiasta, alguns havien deixat de treballar: «sentim que alguns caminen entre vosaltres desordenadament, no treballant en res, sinó tafanejant» (3,11). 2Te vol mostrar que l'espera del Senyor no és imminent i que és necessari que abans es produeixin una sèrie de senyals.

Aquesta solució tan radical de considerar 1Te com una carta falsa, feia impossible d'introduir en la col·lecció primitiva de cartes paulines, on estava 1Te, el text de 2Te. Per això era necessari introduir en 1Te una interpolació que la interpretés en consonància amb 2Te. D'aquesta manera, s'introdueix en 1Te la negació de la vinguda imminent del Senyor, i la referència de 2Te a una carta falsa es converteix en una possibilitat fictícia o en una referència a un text fals no arribat fins a nosaltres. Així 1Te i 2Te poden situar-se juntes, com ha fet tota la tradició.

1. 1Te 5,1-11

«Sobre *els temps i els moments*, germans, no teniu necessitat que hom us escrigui, ja que vosaltres mateixos sabeu exactament que el dia del Senyor arriba així, com un lladre en la nit. Quan diguin "pau i tranquil·litat", aleshores, *de sobte, els vindrà* al damunt la devastació, com els dolors a l'embarassada, i no se'n podran *escapar*. Però vosaltres, germans, no sou en les tenebres, perquè el dia us sorprendrà com un lladre. Perquè tots vosaltres sou fills de la llum i fills del dia, no som de la nit ni de les tenebres. Així, doncs, no dormim com la resta, ans *vetllem* i mantenim-nos sobris. Perquè els qui dormen, dormen de nit, i els qui s'embriaguen, s'embriaguen de nit, però nosaltres, que som del dia, mantenim-nos sobris, revestits amb *la cuirassa* de la fe i de l'amor i amb *el casc* de l'esperança de la *salvació*. Perquè Déu no ens ha destinat a la ira (ὀργήν), sinó a l'*obtenció de la salvació* per mitjà de *nostre Senyor Jesucrist*, que va morir per nosaltres, perquè, ja vetllem ja dormim, visquem juntament amb ell. Per això, exhorteu-vos els uns als altres i edifiqueu-vos l'un a l'altre, com ja ho feu.»

El text³⁶ utilitza els escrits de la col·lecció de deu cartes i els textos evangèlics i d'Ac en les seves darreres redaccions: a) l'expressió «els temps i els

35. B. Rigaux considera que aquesta referència a una carta es podria tractar de: a) una pura suposició de l'Apòstol; b) de 1Te; c) d'una carta falsa circulant sota el seu nom (cf. *Les épîtres aux Thessaloniciens*, Paris 1956, p. 650). Encara que ell s'inclina per la primera possibilitat, indica que han vist una referència a 1Te els següents autors: Jeroni, Hammond, Kern, von Dobschütz, Dibelius. A parer meu, des de l'òptica de l'autor pseudo-epigràfic, 2Te es refereix a 1Te, presentada audaçment com a text fals, és a dir indicant que la interpretació que feien alguns de la doctrina escatològica de 1Te és incompatible amb la visió escatològica de 2Te.

36. Cf. G. FRIEDRICH, «1 Thessalonischer 5,1-11, der apologetische Einschub eines Späteren», *ZThK* 70 (1973) 288-315.

moments» del v. 1 s'inspira en Ac 1,7: «No és cosa vostra de saber *els temps i els moments* que el Pare ha fixat amb la seva autoritat»; b) les expressions «de sobte, els vindrà al damunt [...] i no se'n podran escapar» del v. 3 s'inspiren en Lc 21,24.36: «perquè *de sobte*, com un llaç, us *vindrà* aquell dia [...] i pregueu contínuament perquè us pugueu *escapar*»; c) l'expressió «no dormim com la resta, ans vetilem» del v. 6 s'inspira en Mc 14,34.41: «“*resteu aquí i vetlleu*” [...] I els troba *dormint*, i els diu: “*Dormiu* el que queda i descanseu”»; d) l'expressió «revestits amb la cuirassa [...] amb el casc de l'esperança de la salvació» del v. 8 reproduïx Ef 6,14.17, que cita Is 59,17: «*revestiu-vos amb la cuirassa* de la justícia [...], poseu-vos sobretot l'escut de *la fe* [...] Preneu *el casc de la salvació*»; e) l'expressió «a l'obtenció de la salvació per mitjà de nostre Senyor Jesucrist» del v. 9 reproduïx una frase de 2Te 2,14: «us ha cridat a *obtenir* la glòria de nostre Senyor Jesucrist». La imatge de la vinguda del Senyor com un lladre serà citada per 2Pe 3,10: «El *dia del Senyor* vindrà com un lladre» (cf. Ap 3,3; 16,15). Es tracta, doncs, probablement d'una glossa profundament elaborada que resumeix el pensament sobre l'espera escatològica i permet de fer una lectura de 1Te en una espera no imminent del Senyor. Per altra banda, el «nosaltres» del v. 10 de la possible glossa ja no està designant el «nosaltres, els vivents» de la part original de 1Te 4,17, sinó tant els vius com els morts. De fet, 4,18 constitueix ja de per si un colofó. El paràgraf 5,1-11 introdueix un nou tema (περὶ θεῆ).

El text és, doncs, amb molta probabilitat, una glossa posterior a 2Te, que introdueix dins la col·lecció de deu cartes una nova lectura de 1Te a partir del pensament de la gran església, minimitzant una mica el soroll de la controvèrsia que es reflectia en 2Te.

2. 1Te 4,9-12

La possible glossa de 1Te 5,1-11, que s'inicia amb l'expressió «Sobre els temps i els moments [...] no teniu necessitat que hom us escrigui, ja que vosaltres mateixos sabeu», obliga a fixar-se en un altre paràgraf d'aquesta carta que comença amb una expressió semblant: «Sobre l'amor fratern no teniu necessitat que us escrigui, ja que vosaltres mateixos heu estat ensenyats.»³⁷ Si la possible glossa de 5,1-11 seguia el paràgraf doctrinal de 4,13-18, aquest paràgraf de 4,9-12 es troba tot just precedint el paràgraf doctrinal.

«Sobre l'amor fratern no teniu necessitat que us escrigui, ja que vosaltres mateixos heu estat ensenyats per Déu a estimar-vos els uns als altres; i això certament ho feu amb tots els germans d'arreu de Macedònia. Però us exhortem, germans, a avançar encara

37. El paral·lelisme entre les dues fórmules ha estat vist, encara que sense conseqüències, per R. Pesch, *Die Entdeckung*, ad 5,1-11.

més, i a tenir com a meta l'*estar tranquils*, ocupar-se de les pròpies coses i *treballar* amb les pròpies mans, tal com us vam instruir, a fi que camineu dignament davant els de fora³⁸ i no tingueu necessitat de ningú.»

Aquest paràgraf sembla introduït per a iniciar en 1Te el tema de l'estar tranquils i treballar amb les pròpies mans, que utilitza 2Te 3,12. Aquest tema s'introdueix dins un text que desenvolupa l'avenç en l'amor dels uns als altres de 1Te 3,11-12: «Senyor», «avançar», «l'amor dels uns als altres», «tots» // «l'amor fratern», «estimar-vos els uns als altres», «tots», «avançar»; i l'exhortació a avançar encara més de 1Te 4,1: «germans», «us exhortem», «avançar encara més», «instruccions que us vam donar» // «us exhortem», «germans», «avançar encara més», «us vam instruir». Es tracta probablement d'una glossa posterior a 2Te: de l'època de la segona col·lecció de cartes paulines, amb deu cartes. Aquesta possible glossa hi va ser introduïda al mateix temps que 5,1-11, com indica l'inici en tots dos casos igual: *περὶ δὲ τῆς / τῶν ...*, «sobre ...».

3. 1Te 2,15-16

Un dels textos més reconeguts com a possible glossa pels comentaristes es troba en 1Te 2,15-16,³⁹ on, mentre s'està parlant dels habitants de Judea d'una manera serena, de sobte apareix un paràgraf terriblement antijueu, que no concorda de cap manera amb el pensament de les cartes autèntiques de Pau.

«Perquè vosaltres, germans, heu resultat imitadors de les comunitats de Déu que són a Judea, en Crist Jesús, ja que aquestes coses les heu sofertes també vosaltres de part dels vostres propis compatriotes, com també ells de part dels jueus, [que fins i tot el Senyor van matar, Jesús, i els profetes, i ens han perseguit a nosaltres, no agradant a Déu, i posant-se en contra de tots els homes, impedit-nos de parlar als pagans perquè se salvin, per omplir contínuament els seus pecats; però ja ha caigut (*ἔφθασεν*) sobre d'ells la ira (*ὀργή*), a la fi.»]

Hi ha en aquest text diverses afirmacions contra els jueus: van matar el Senyor, van matar els profetes, han perseguit Pau i els seus col·laboradors, no agraden a Déu, s'han posat en contra de tots els homes, han impedit a Pau i als seus col·laboradors de predicar als pagans, han omplert els seus pecats i ha caigut ja sobre d'ells el càstig, a la fi. L'afirmació sobre «matar els profetes» sem-

38. L'expressió «caminar davant dels de fora» es troba també en Col 4,5.

39. Cf. B.A. PEARSON, «1 Thessalonians 2:13-16. A Deutero-Pauline Interpolation», *HTR* 64 (1971) 79-94; D. SCHMIDT, «1 Thess 2:13-16: Linguistic Evidence for an Interpolation», *JBL* 102 (1983) 269-279.

bla inspirada en Ac 7,52, però d'aquí es passa clarament a l'afirmació de la mort del Senyor (cf. Ac 3,15); l'afirmació sobre haver-se posat en contra de tots els homes sembla la reproducció de les mateixes acusacions de la societat romana contra els jueus i que ja s'havien convertit en acusacions contra els cristians.

Però és el verset final el que mostra més clarament l'ambient del paràgraf. El verb ἔφθασεν («va caure» / «ha caigut») és en aorist i no en futur (BCI: «ara, al final, els caurà al damunt la ira de Déu»). No es tracta d'un anunci profètic del càstig que rebran els jueus, sinó d'una interpretació de la destrucció del temple i de la destrucció de Jerusalem com la realització del càstig escatològic de Déu. El text presenta un clar paral·lelisme amb TestLeví 6,11: «però la ira de Déu ha caigut sobre d'ells amb totes les seves conseqüències». Tots aquests elements fan pensar que ens trobem davant una glossa.

La influència d'Ac, la proximitat de la destrucció de Jerusalem i el contingut general de la possible glossa permeten de situar-la dins les glosses realitzades en la compilació de la col·lecció de deu cartes.

4. 1Te 1,10b

En les dues possibles glosses que de moment hem indicat a 1Te hem trobat el terme ὀργή, «ira» (2,17; 5,9), que en les cartes paulines apareix tan sols en 1Te, Rm, Col, Ef i 1Tm. Com que de les tres vegades que apareix en 1Te, dues són possibles glosses, ens hem de fixar en la tercera vegada en què apareix (1,10b):

«Us convertíreu dels ídols a Déu, per a servir el Déu viu i veritable, i esperar dels cels el seu Fill, el qual va ressuscitar d'entre els morts, Jesús, [que ens alliberarà de la ira que ha d'arribar].»

Aquesta darrera frase, encara que en forma futura, presenta un cert paral·lelisme amb Col 1,13: «que ens alliberà del poder de les tenebres i ens traspasà al regne del Fill del seu amor», que pertany a la col·lecció de deu cartes. Això fa pensar en la possibilitat que es tracti també d'un afegit del compilador d'aquesta col·lecció, com era el cas de les altres dues possibles glosses de 1Te en què apareix el terme ὀργή. Això podria explicar també la forma «d'entre els morts», amb article (ἐκ τῶν νεκρῶν), que llegeixen alguns còdexs (Nestle-Aland²⁷). Aquesta expressió, amb article, tan sols es troba aquí i en Ef 5,14 (sense article en 1,20) i Col 1,18 (sense article en 2,12). Ens trobem, de nou, amb una expressió pròpia de la col·lecció de deu cartes, que fa pensar en la possibilitat que l'article hi fos afegit pel compilador de la col·lecció de deu cartes.

5. Fl 3,1b-4,4a

A 2Te, carta introduïda en la col·lecció de deu cartes, Pau és presentat d'una forma clara com model per als creients: «per donar-nos nosaltres mateixos a vosaltres com un model (τύπον) a imitar-nos» (3,9). Aquest tema es troba tan sols en aquest text de 2Te i a Fl 3,17. Ens hem de fixar, doncs, en aquest darrer text.

Des de fa temps s'ha indicat que en Fl 3,1b hi ha un canvi de to dins la carta, que es manté, almenys durant tot el c. 3. L'expressió de 3,1a «per la resta (τὸ λοιπόν), germans (ἀδελφοί) meus, alegru-vos (χαίρετε) en el Senyor» té tota l'aparença d'un final de carta. Recorda 2Co 13,11: «per la resta (τὸ λοιπόν), germans (ἀδελφοί), alegru-vos (χαίρετε)», així com 1Te 5,16: «sempre alegru-vos (χαίρετε)»; Fl 4,8: «per la resta (τὸ λοιπόν), germans (ἀδελφοί)»; i 2Te 4,8: «finalment (λοιπόν)».

Si molts autors estan d'acord a veure en 3,1b el començament d'un nou text, que alguns consideren un fragment d'una altra carta i d'altres, més encertadament, l'inici d'una possible glossa, no tots es posen d'acord a assenyalar la fi d'aquest afegit. Per a S. Vidal la possible glossa acabaria en 4,1, considerant aleshores els advertiments a Evòdia i Síntique com a «instruccions de la carta» original referides a «tensions entre les dues comunitats que es reunien en les cases d'aquestes dones». ⁴⁰ Per a nosaltres, però, s'ha de tenir en compte que a l'inici del v. 4 —«alegru-vos en el Senyor constantment; de nou ho afirmo, alegru-vos»— hi ha una repetició de l'inici del v. 3: «per la resta, germans meus, alegru-vos en el Senyor». Es tracta d'una repetició que permet la continuació del fil del discurs, és a dir, d'una marca que assenyala la fi de la possible glossa i la recuperació del text de la carta original. El text primitiu seria: «per la resta, germans meus, alegru-vos en el Senyor (3,1a) [...] constantment; de nou ho afirmo, alegru-vos (4,4)». ⁴¹ Els advertiments a Evòdia («bon camí») i Síntique («trobada») apareixen aleshores com a referits a la problemàtica d'algunes comunitats domèstiques portades pel liderat d'algunes dones de nom aquí simbòlic, que han de ser ajudades sota la recomanació de l'Apòstol, per un altre personatge no menys simbòlic: Sízig («company»). La mateixa

40. *Originales*, 314-315.

41. Un testimoni indirecte del text primitiu seria la carta apòcrifa als laodicencs, dels ss. II-III, feta a partir, sobretot, de Fl (Laod 2 / Fl 1,2; 3 / 1,3; 5 / cf. 1,12; 6 / 1,13.18; 7 / 1,19-20; 8 / 1,21; 9 / 2,2; 10 / 2,12; 11 / 2,13; 12 / cf. 2,14; 13 / cf. 3,1; 14 / 4,6; 15 / 4,8; 16 / 4,9; 18 / 4,22; 19 / 4,23). No hi ha cap paral·lelisme amb 3,1b-4,4a: «Per la resta, estimadíssims, alegru-vos en (*gaudete in*) Crist [Fl 3,1], i gardeu-vos dels qui són sòrdids en el guany. Totes les vostres peticions (*petitiones vestrae*) siguin clares davant Déu (*apud Deum*) [Fl 4,6]» (Laod 13-14). Sembla que l'autor de la carta apòcrifa treballava a partir d'una carta als filipencs, sense la glossa (cf. P. SELLEW, «Laodiceans and the Philippians Fragments Hypothesis», *HTR* 87 (1994) 29-47; E. CUVILLIER, «L'integrité de l'épître aux Philippiens», en J. SCHLOSSER [ed.], *Paul de Tarse*, Paris 1996, p. 76).

referència a Climent seria un intent del glossador de relacionar la figura de Climent de Roma, autor d'una carta als corintis cap a finals del segle I, amb la figura de Pau.⁴²

Per tant, considero Fl 3,1b-4,4a com una possible glossa del compilador de la col·lecció de deu cartes. En ella hi ha uns advertiments sobre els judeo-creients (els filipencs no tenien cap problema amb els judeo-creients), utilitza expressions molt dures contra els judeo-creients (3,2: «gossos», «mals operaris», «partidaris de la mutilació»), indica, a partir d'Ac, que Pau era fariseu (3,5), introdueix les referències als perfectes (3,12.15), presenta Pau com a model del creient (3,17), introdueix l'*hapax legomenon* πολίτευμα (3,20), introdueix quatre noms propis aparentment desconeguts. Així, l'únic text de les cartes paulines que presenta Pau com un fariseu és probablement una glossa; això significa que aquesta presentació ideològica de Pau és una construcció del retrat teològic de l'autor d'Ac (23,6: «jo sóc fariseu, fill de fariseus»; 26,5: «jo vivia com a fariseu»).

6. Fl 4,8-9

La consideració de l'expressió «model (τύπος)» aplicada a Pau com una possible obra del compilador de la col·lecció de deu cartes, ens ajuda a dirigir la nostra mirada a l'aparició del mateix tema en Fl 4,8-9, on hi ha l'exhortació de l'Apòstol als filipencs a posar en pràctica tot allò que d'ell han après:

«Finalment (λοιπόν), germans (ἀδελφοί), interesseu-vos per tot allò que és autèntic, respectable, just, pur, amable, lloable, que sigui virtuós i digne d'elogi. Poseu en pràctica allò que de mi heu après, rebut, sentit i vist. I el Déu (καὶ ὁ θεός) de la pau serà amb vosaltres (τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν).»

L'inici del paràgraf està molt a prop de Fl 3,1 («per la resta [τὸ λοιπόν], germans [ἀδελφοί] meus»), mentre la frase final reproduïx 2Co 13,11 («i el Déu [καὶ ὁ θεός] de l'amor i de la pau serà amb vosaltres [τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν]»). L'estil d'imitació paulina, per afegir després unes consideracions de tipus moral i una exhortació a posar en pràctica allò que han après de l'Apòstol,⁴³ és un possible indicatiu d'una glossa, que, per la seva proximitat amb el tema de Pau model, de 2Te 3,9, i la possible glossa de Fl 3,17, s'hauria d'atribuir a la mà del compilador de la col·lecció de deu cartes.

42. Aquesta relació es troba en Orígenes, *In Ioann. Comm.*, 6,54; Eusebi, *HE*, 3,4,9; 15,1.

43. En cap altre text el verb μαθησάμεθα («aprendre» / «ensenyar») no es refereix a ensenyaments directes de Pau. Cf. «que vau aprendre» (Rm 16,17; però no aprendre de Pau), «no és pas això el que heu après del Crist» (Ef 4,20); «això és el que us va ensenyar Èpafres» (Col 1,7); «persevera en el que has après» (2Tm 3,14); «que també els nostres aprenguin» (Tt 3,14).

7. 1Co 4,16-17⁴⁴

El tema de Pau com a model, que hem vist que segurament és un tema afegit pel compilador de la col·lecció de deu cartes a partir de 2Te 3,9, es troba també en 1Co 4,16-17 amb l'exhortació «sigueu imitadors meus (μιμηταί μου γίνεσθε) [...] com (καθώς)», que hem trobat en la possible glossa de Fl 3,17: «sigueu imitadors meus (συμμιμηταί μου γίνεσθε) [...] com (καθώς)...»:

«Us exhorto, doncs, que sigueu imitadors meus. Per això (διὰ τοῦτο) us he enviat (ἔπεμψα) Timoteu, que és el meu fill estimat i fidel en el Senyor. Ell us recordarà els meus camins en Crist [Jesús], tal com els ensenyó a tot arreu, en tota comunitat.»

La frase «sigueu imitadors meus» sembla aquí inspirada, a més a més de ser-ho en el tema de Pau com a model, en la imitació de Déu que trobem en Ef 5,1, on figura l'expressió «sigueu, doncs, imitadors (γίνεσθε οὖν μιμηταί) de Déu com a fills seus estimats (ὡς τέκνα ἀγαπητά)». La imitació de Déu com a fills estimats es converteix aquí en «sigueu imitadors meus [...] us he enviat Timoteu, que és el meu fill estimat». L'expressió «fidel en el Senyor» sembla agafada d'Ef 6,21, on, parlant de Tíquic, és anomenat «fidel servidor en el Senyor», i de Col 4,7, on, del mateix Tíquic, hi ha la denominació «estimat

44. No tracto alguns textos de 1Co presentats per alguns autors com a glosses i que no considero com a tals. Així, p. ex., alguns textos presentats per H. Sahlin, com és el cas de 1Co 1,21; 3,4; 4,1; 5,11 («Emendationsvorschläge zum griechischen Text des Neuen Testaments, III», *NovT* 25 [1983] 79-80). Junt amb Murphy-O'Connor, no els considero glosses (cf. «Interpolations in 1 Corinthians», 81, n. 1). Tampoc no tractarem de 1Co 4,6b, que J.M.S. Baljon tradueix per «el no està escrit sobre l'a» i que considera una glossa marginal, introduïda per algun copista dins el text (*De Tekst der Brieven van Paulus aan de Romeinen, de Corinthiërs, en de Galatiërs als voorwerp van de conjuncturaalkritiek beschouwd*, Utrecht 1884, pp. 49-51; cf. també J. STRUGNELI, «A Plea for Conjectural Emendation in the New Testament; with a Coda on 1 Cor 4:6», *CBQ* 36 [1974] 555-558). Es tracta precisament d'un dels dos textos de 1Co considerats com a glosses per Murphy-O'Connor («Interpolations in 1 Corinthians», 84-85). És preferible, però, considerar-lo una frase feta: «a no [anar o pensar] més enllà d'allò que està escrit», com l'ha entesa la lliçó variant que hi afegeix φρονεῖν (així J.T. FITZGERALD, *Cracks in a Earthen Vessel. An Examination of the Catalogues of Hardships in the Corinthian Correspondence*, Atlanta 1988, p. 127). Tampoc no tractarem de 1Co 6,14, presentat com a glossa per U. Scnelle («1 Kor 6:14 —eine nachpaulinische Glosse», *NovT* 25 [1983] 217-219), per raons de context (no seguir el mateix ritme de relació entre les frases i interrompre la seqüència entre el v. 13 i el 15) i per raons de contradicció amb 15,51-52. Amb Murphy-O'Connor, el considero text original («Interpolations in 1 Corinthians», 85-87). Tampoc no tractaré de 1Co 15,31-32, considerat per alguns com una glossa (cf. D. R. MACDONALD, «A Conjectural Emendation of 1 Cor 15:31-32; or the Case of the Misplaced Lion Fight», *HTR* 93 [1980] 265-276), però considerat per nosaltres com a autèntic (cf. MURPHY-O'CONNOR, «Interpolations in 1 Corinthians», 93). Tampoc tractarem de 1Co 15,44b-48, considerat per M. Widmann com una interpolació del mateix autor que 2,6-16 (cf. «1Kor 2:6-16: Ein Einspruch gegen Paulus», *ZNW* 70 [1979] 47-48). Coincideixo amb Murphy-O'Connor a no tenir en compte aquesta consideració (cf. «Interpolations in 1 Corinthians», 94).

germà i fidel servidor i company en el Senyor». Tots dos casos continuen amb l'expressió «he enviat» (Ef 6,22; Col 4,8), que en 1Te 3,5 presenta la forma «per això (διὰ τοῦτο) [...] us he enviat» com aquí. Els versets que estudiem semblen reflectir l'estil d'Ef i Col; per tant, s'han de considerar una possible glossa del compilador de la col·lecció de deu cartes.

8. 1Co 10,33-11,1

Una situació semblant a l'anterior la trobem en el text de 1Co 10,33-11,1. Un text clarament delimitat per un «com també jo» a l'inici i un altre al final:

«Com també jo (καθὼς κἀγὼ) intento de complaure tothom en tot, no buscant el meu propi profit, sinó el de la majoria, perquè se salvin (ἵνα σωθῶσιν). Sigueu imitadors meus, com també jo (καθὼς κἀγὼ) ho sóc de Crist.»

L'expressió «sigueu imitadors meus com...» l'hem trobada també en la possible glossa de 1Co 10,11, així com l'expressió «perquè se salvin» l'hem trobada en la possible glossa de 1Te 2,16. Com que totes dues possibles glosses s'haurien d'atribuir al compilador de la col·lecció de deu cartes, hem de pensar que en 1Co 10,33-11,1 ens trobem davant una possible glossa d'aquest mateix compilador.⁴⁵

9. 1Co 15,9-10

El tema de Pau com a model a imitar mostra també la seva influència en un altre context en què Pau apareix precisament com l'antimodel. Es tracta de 1Co 15,9-10. Després d'haver-se presentat Pau «com un avortó», però que ha vist el Crist, hi ha una frase explicativa d'aquesta expressió forta, indicant que és perquè «vaig perseguir l'Església de Déu», però que per gràcia de Déu ha treballat més que tots els altres apòstols. Aquesta frase explicativa de per què Pau s'aplica l'expressió «com un avortó» i la següent, segons la qual, malgrat tot, la seva figura és més gran i més modèlica que la de tots els altres apòstols, apareix com un possible afegit posterior. Els vv. 9-10 introdueixen una explicació extensa i forçada, que carrega el text. Com diu S. Vidal, «si s'eliminen (els vv. 9-10), la seqüència entre el v. 8 i el v. 11 és més clara».⁴⁶ Heus aquí el text:

45. La mateixa proximitat de les frases «perquè se salvin» i «sigueu imitadors meus» de 1Co 10,33-11,1 és introduïda pel compilador de la col·lecció de deu cartes després de la frase «heu esdevingut imitadors» de 1Te 2,14, en introduir la frase «perquè se salvin» de la glossa de 1Te 2,16.

46. *Originales*, 140-141, n. 57.

«Darrer de tots, com un avortó, fou vist també per mi. [Perquè jo sóc el petit dels apòstols, que no sóc mereixedor que em diguin apòstol, ja que vaig perseguir l'Església de Déu. Però per gràcia de Déu sóc el que sóc, i la seva gràcia —la que m'ha estat donada— no ha estat infructuosa. Al contrari, he treballat més que tots ells; no jo, sinó la gràcia de Déu que hi ha en mi.] Tant jo, com ells, així prediquem i així heu cregut.»

La possible glossa comença amb l'expressió «jo sóc el petit (ἐλάχιστος) dels apòstols», molt semblant a l'expressió d'Ef 3,8: «a mi, el més petit (ἐλαχιστοτέρω) de tots els sants». I a continuació parla de la «gràcia de Déu», com en Ef 3,7: «segons el do de la gràcia de Déu», «segons l'energia de la seva força (δυνάμειος)». Aquesta semblança de tema i vocabulari amb Ef (cf. 1Tm 1,12-16, però amb l'expressió «gràcia de nostre Senyor») ajuda a situar el text com a possible obra del compilador de la col·lecció de deu cartes.

10. 1Co 2,6-16

Quan hem parlat de la possible glossa de Fl 3,1b-4,4a ha aparegut l'expressió «els qui (volem) ser perfectes (τέλειοι)» (v. 15). Aquesta expressió «perfectes», referida al creient, la trobem en Col 4,12 («perquè us mantingueu perfectes [τέλειοι] i complidors de tota la voluntat de Déu») i, referida al Crist i a la realització del creient en ell, en Ef 4,13: «fins que tots arribem a la unitat en la fe i en el coneixement del Fill de Déu, a l'home perfecte (τέλειον), a la talla pròpia de la plenitud del Crist»; i en Col 1,28: «instruint-los en tota mena de saviesa (σοφία), perquè arribem a ser tots home perfecte (τέλειον) en Crist». ⁴⁷ En el text de 1Co 2,6-16 ens trobem amb la frase «de saviesa (σοφίαν), sí que en parlem entre els perfectes (τέλειοι)» (v. 6), indicant-nos que ens trobem amb la mateixa expressió característica i amb la mateixa mentalitat. Heus aquí el text:

«De saviesa, sí que en parlem entre els perfectes, però d'una saviesa que no és d'aquesta era, ni dels caps d'aquesta era que han de ser destituïts, sinó que parlem de la saviesa de Déu amagada en el misteri: la que Déu va predestinar abans de les diverses eres per a ser glòria nostra; la que ningú dels caps d'aquesta era havia conegut, perquè, si l'haguessin coneguda, no haurien crucificat el *Senyor* de la glòria. Però, tal com està escrit: "El que l'ull no ha vist, i l'orella no ha sentit, i al cor de l'home no se li ha acudit, Déu ho ha preparat per als qui l'estimen." Perquè, a nosaltres, Déu ens ho ha revelat per mitjà de l'Esperit, ja que l'Esperit tot ho penetra, fins les profunditats de Déu. Perquè, quin home coneix allò que hi ha en l'home, fora de l'esperit de l'home que hi ha en ell? Igualment, ningú no ha conegut allò que hi ha en Déu fora de l'Esperit de

47. No pertany al tema dels «perfectes» o de «l'home perfecte» el text Rm 12,2: «perquè vosaltres reconeixeu quina és la voluntat de Déu, allò que és bo, agradable i perfecte (τέλειον)». No es tracta pas de la persona del creient, sinó d'un neutre substantivat («allò que és perfecte», és a dir, allò que és la voluntat de Déu).

Déu. Nosaltres no hem rebut l'esperit del món, sinó l'Esperit que ve de Déu, perquè coneguem el que ens ha estat concedit per Déu; i d'això no en parlem amb paraules apreses de la saviesa humana, sinó apreses de l'Esperit, expressant les coses espirituals amb formes espirituals. L'home natural no admet les coses de l'Esperit de Déu; perquè per a ell són una neciesa i no ho pot comprendre, perquè s'han de jutjar espiritualment. En canvi, l'espiritual ho jutja tot, mentre que ell no pot ser jutjat per ningú. Perquè, ¿qui pot conèixer el pensament del *Senyor*, que pugui instruir-lo? Nosaltres, però, tenim el pensament de Crist.»

M. Widmann⁴⁸ va assenyalar que ens trobem davant una glossa, com indicarien diversos indicis: l'ús del «nosaltres» en aquest passatge, en contraposició a l'ús del «jo» en el context immediat (2,1-5; 3,1-4); la presència de diverses expressions inusuals («la saviesa amagada en el misteri» [2,7], l'atribució de la crucifixió a agents humans [2,8], les expressions «els caps d'aquesta era» [2,6.8] i «el Senyor de la glòria» [2,8], el terme «esperit» significant l'òrgan de coneixement i d'autoconsciència de Déu, la contraposició entre «home espiritual» i «home natural» [2,14-15], la presència d'una citació no bíblica [2,9], l'expressió «el pensament de Crist» utilitzada com a sinònim de «esperit» [2,16]); la diferència de pensament entre aquest passatge i altres passatges de la mateixa carta (especialment la presentació d'una saviesa que no es contraposa a la predicació de la creu), fet que s'explica dins una particular reconstrucció de la correspondència de Pau amb la comunitat de Corint a partir dels textos conservats en l'actual text de 1Co. J. Murphy-O'Connor⁴⁹ ha relativitzat encertadament la importància d'aquests indicis i, especialment, s'ha mostrat indiferent davant la importància per a aquest tema de la reconstrucció d'escrits originals anteriors a l'actual 1Co. Però, a pesar de tot, continua la percepció de fons de l'estranyesa d'aquest text. Encara que siguin indicis no definitius —però sí acumulatius—, resta el fet de la unitat del text amb la utilització del «nosaltres», contraposat al context immediat, les expressions «saviesa amagada en el misteri», «els caps d'aquesta era», «el Senyor de la glòria», la contraposició entre «l'home espiritual» i «l'home natural», la introducció d'una saviesa que no es posa en contradicció amb la predicació de la creu i —element que, a parer meu, és molt important— la utilització del terme «perfectes», que sembla presentar-se tan sols en textos amb diversos indicis de ser considerats glosses.⁵⁰

Per això segueixo el parer de S. Vidal quan escriu que aquests versets «són un excursus sobre la *saviesa* misteriosa que no quadra amb el context, en què la *predicació de la creu* s'oposa a la *saviesa*».⁵¹ Es tractaria d'una glossa «per a

48. Cf. WIDMANN, «1 Kor 2:6-16».

49. Cf. MURPHY-O'CONNOR, «Interpolations in 1 Corinthians».

50. Cf. també la consideració com a glossa que fa W. O. WALKER, «1 Corinthians 2:6-16: A Non-Pauline Interpolation», *JSNT* 47 (1992) 75-94.

51. *Originales*, 163.

eliminar una interpretació desviada de la polèmica d'1,18-2,5 contra la *saviesa* i per a explicar 3,1-2». ⁵²

La relació d'aquest text amb la probable glossa de Fl 3,1b-4,4a del compilador de la col·lecció de deu cartes, i la presència del tema de l'home perfecte i de la saviesa de Col i Ef, escrits que són afegits dins la col·lecció de deu cartes, ens fan situar aquesta possible glossa de 1Co 2,6-16 dins l'obra del compilador de la col·lecció de deu cartes.

11. 1Co 14,20b

Característiques semblants a la possible glossa anterior trobem en 1Co 14,20b, on, després de presentar una exhortació a ser «infants» en l'enteniment, però «infantils» en el mal, s'hi afegeix de forma sorprenent una correcció de simbolisme, amb la indicació a ser perfectes en l'enteniment. Heus aquí el text:

«Germans, no sigueu infants (παιδία) en seny, ans comporteu-vos infantilment (νηπιάζετε) en la malícia[; però, en seny, sigueu perfectes (τέλειοι)].»

Com indica G. Barbaglio, hi ha aquí dues antítesis, utilitzades amb un significat diferent: «A l'antítesi "infantils en seny / adults en seny" va unida una segona: "infantils en seny / infantils en malícia". Si en la primera imatge l'infantil tenia una clara connotació negativa, en ser l'edat adulta el pol positiu, aquí per ella mateixa és neutra: tot depèn dels complement, és a dir en quina cosa hom és infantil.»⁵³ Seria, de tota manera, més exacte parlar a l'inrevés: hi ha una primera antítesi «infantils en seny / infantils en malícia», on el terme «infantils» té un sentit neutre, que depèn del complement, és a dir en quina cosa hom és infantil, i, a continuació, una segona antítesi «infantils en seny / adults en seny», on el terme «infantils» té un sentit negatiu.

Ara bé, aquesta antítesi «infantils en seny / adults en seny» la trobem, en la resta de l'epistolari paulí, tan sols en 1Co 13,11, un text que, com veurem a continuació, té probabilitats de tractar-se d'una glossa, i Ef 4,13-14: «cap al baró perfecte, cap a la talla pròpia de la plenitud del Crist, perquè no siguem més com infants (νήπιου)», text d'una carta pseudo-epigràfica.

La utilització del terme «perfectes», que hem trobat en altres textos que presenten indicis de ser probables glosses, la introducció d'una segona antítesi que utilitza el terme «infantils» no ja d'una forma neutra sinó d'una forma negativa, i el fet que aquesta antítesi «infantils en seny / adults en seny» tan sols es troba en la resta de cartes paulines en una carta pseudo-epigràfica (Ef) i en un

52. *Ibid.*

53. *Prima lettera*, 753.

altre text que té probabilitats de ser una glossa, es converteixen per a nosaltres en indicis suficients per a considerar aquest v. 20b com un probable afegit posterior. La seva finalitat seria que no s'entengués l'exhortació a comportar-se infantilment en la malícia com una negació del ser «adults» en la fe, és a dir com una negació de la utilització del terme «perfectes». El seu paral·lelisme amb el text d'Ef i la mateixa utilització del terme «perfectes» ens invita a situar-lo com a probable glossa del compilador de la col·lecció de deu cartes.

12. 1Co 12,31b-14,1a

L'expressió «perfecte (τέλειον)», que sembla característica de les cartes afegides a la segona col·lecció i del seu compilador, aplicada a la realitat del creient en Crist, troba una continuació en l'expressió «quan vingui allò que és perfecte (τὸ τέλειον), serà inútil allò que és limitat» (1Co 13,10). Aquesta frase es troba dins el conjunt 1Co 12,31b-14,1a, que sembla un afegit posterior emmarcat dins les dues sutures que representen la repetició parcial de la frase «busqueu els carismes (τὰ χαρίσματα) més grans» (12,31a) i «busqueu les manifestacions espirituals (τὰ πνευματικά)» (14,1b). Com diu S. Vidal, «aquest excursus sobre l'amor no quadra en aquest context: l'amor no entra dins la categoria dels *dons especials* (*charismata*; no li correspondria la introducció de 12,31a). De fet, es presenta en 12,31b sota la categoria del *camí més excel·lent*, és a dir com la forma de conducta global de la vida cristiana, definida des de la tríada *fe-esperança-amor* (13,13)».⁵⁴

L'extensa possible interpolació conté una «lloança de l'amor», segons l'estil de les lloances de les virtuts de la literatura hel·lenística. Aquesta lloança que el suposat interpolador utilitza, es troba fonamentalment en 13,4-8a, precedida i seguida d'una aplicació concreta al tema de la pregària en llengües i de la profecia. Però és en les frases inicials i finals on es veu més clarament la intenció del seu autor. Heus aquí el text:

«Anheleu els carismes (τὰ χαρίσματα) més grans... [I encara us vull mostrar el camí per excel·lència. Si jo parlés les llengües dels homes i dels àngels, però no tingués amor, no passaria de ser bronze que ressona o címbal que dringa. Si tingués profecia i penetrés tots els misteris i tota la ciència, si tingués tota la fe fins a moure muntanyes, però no tingués amor, no seria res. Si repartís tots els meus béns, si lliurés el meu cos per a ser cremat, però no tingués amor, de res no em serviria. L'amor suporta pacientment, l'amor és bondadós, no té enveja, [l'amor] no és presumit ni orgullós, no és grogler ni es busca a si mateix, no s'irrita ni es recorda del mal; no s'alegra de la injustícia, sinó que es congratula de la veritat; tot ho excusa, tot ho creu, tot ho espera, tot ho aguanta. L'amor no passarà mai. Les profecies seran totalment innecessàries, les llengües s'acabaran, la ciència serà innecessària. Perquè coneixem de forma limitada i de

54. *Originales*, 206. Cf. E.L. TITUS, «Did Paul Write 1 Cor 13?», *JBR* 27 (1959) 299-302.

forma limitada profetitzem. Quan vingui allò que és perfecte, serà inútil allò que és limitat. Quan era un infant, parlava com un infant, pensava com un infant, raonava com un infant; quan m'he fet adult, em són totalment innecessàries les coses de l'infant. Ara hi veiem en imatge, com en un mirall; però aleshores serà cara a cara. Ara conec de forma limitada, però aleshores coneixeré perfectament, tal com sóc conegut per ell. Ara subsisteixen la fe, l'esperança, l'amor, tots tres; però el més gran d'aquests és l'amor. Perseguiu l'amor! Anheleu les manifestacions espirituals (τὰ πνευματικά),] ... més encara, profetitzeu!»

La frase de la carta primitiva «anheleu els carismes (τὰ χαρίσματα) més grans» (12,31a) queda transformada, en el punt de sutura final, en «anheleu les manifestacions espirituals (τὰ πνευματικά)» (14,1b). El suposat interpolador sembla fer un pas del terme χαρίσματα al terme πνευματικά. Què entén l'interpolador per πνευματικά, es pot deduir de la frase anterior: «perseguiu l'amor» (14,1a). Es tracta de créixer en l'amor. Això significa que el terme πνευματικά, designa en l'interpolador les «manifestacions de l'Esperit» enteses com a expressió de la fe-esperança-amor i resumides en l'amor.⁵⁵ Hi ha en l'interpolador, aleshores, una equivalència i, al mateix temps, una diferència entre els dos termes. Allò que importa a l'interpolador són les «manifestacions de l'Esperit» enteses com la vivència de l'amor (τὰ πνευματικά). Era aquest el sentit del terme χαρίσματα en Pau: els «dons de l'Esperit» entesos com allò que realitza l'Esperit en el creient. Però, als ulls de l'autor de 1Co 12,31b-14,1a, l'expressió τὰ χαρίσματα era entesa per alguns com a referida als «fenòmens espirituals», és a dir a les «manifestacions espectaculars de l'Esperit». Per això, l'interpolador, deixant de banda el terme ambigu χαρίσματα, el substitueix per l'expressió τὰ πνευματικά, entesa com les «manifestacions de l'Esperit», que són l'amor al proïsme. En l'escrit primitiu la profecia era entesa com un «carisma» («busqueu els carismes més grans, [...] sobretot profetitzeu»); ara, a l'exhortació que edifica la comunitat, l'interpolador no li vol aplicar el terme «carisma» (que en alguns havia adquirit el sentit de «manifestació espectacular»), sinó un terme que sigui expressió del «camí més excel·lent», l'amor: les «manifestacions de l'Esperit».⁵⁶

A l'època del suposat interpolador ja no existeix una problemàtica ni una experiència d'un parlar sense sentit verbal (ἄφωνα, cf. 1Co 12,2; 14,10) i, per això, reinterpreta el «parlar en llengües» com a parlar «en les llengües [...] dels àngels» (13,1). S'ha fet ja un pas del fenomen concret que es donava en la comunitat de Corint i que Pau intentava cristianitzar, a una interpretació llegendària, en la qual aquest fenomen és vist com un fenomen espectacular dels

55. «Dons de l'Esperit» (BCI), «dones espirituales» (Reina – De Valera), «phénomènes spirituels» (TOB).

56. L'expressió «més encara (μᾶλλον δέ)» adquireix aquí el sentit de concreció més excel·lent. L'exhortació inspirada («profetitzar») es converteix dins l'assemblea cristiana en l'expressió més concreta de l'amor, en la millor manifestació de l'Esperit.

inícis, però superat en la realitat actual pel «camí més excel·lent» que és l'amor.

Normalment es considera que hi ha una citació d'aquest text en 1Cl 49,1-6.⁵⁷ Però podria ben ser al contrari: la suposada interpolació constituïda per l'himne a l'amor de 1Co 13 s'inspira en part en aquest escrit de Climent de Roma: cf. la frase «l'amor suporta pacientment (ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ)» (1Co 13,4) que correspondria a «l'amor [...] ho suporta tot pacientment (ἀγάπη [...] πάντα μακροθυμεῖ)» (1Cl 49,5), senyal que no es tracta d'un text original paulí, sinó d'una interpolació posterior a 1Cl: es tracta segurament d'un text afegit en la compilació de la col·lecció de deu cartes.

14. 1Co 12,9b-10a.28b.29b-30a

Aquest pas que fa el possible interpolador de 1Co 12,31b-14,1a, anant de la pregària sense sentit verbal a la interpretació llegendària i introduint en el passat fenòmens espectaculars que queden ara denominats amb el terme «carismes (χαρίσματα)» entès com a «manifestacions espectaculars de l'Esperit», és una invitació a preguntar-se si el possible interpolador no ha anat introduint dins el text primitiu una sèrie de referències al fenomen més espectacular en el llenguatge llegendari com són les guaricions.

En el text dels evangelis, en les redaccions actuals, s'utilitza amb abundància el gènere literari de les narracions miraculoses.⁵⁸ Aquest tipus de narracions aplicades en els evangelis a Jesús, s'estenen, en el text d'Ac, també als apòstols.⁵⁹ Ens podem preguntar si aquest tema de les narracions miraculoses, que dels evangelis s'ha desplaçat a Ac, es trobava originàriament en els escrits paulins. Certament, en cap moment, en les cartes paulines, no es parla de la dimensió taumatúrgica de Jesús. D'on procedeix, aleshores, la visió del veritable apòstol com el qui fa miracles: «els senyals de l'apòstol s'han realitzat entre vosaltres, amb tota perseverança, no tan sols amb senyals, sinó també amb prodigis i miracles» (2Co 12,12)? ¿És, aquest pensament, compatible amb el pensament de Pau del misteri de la creu? ¿No hi ha aquí una sensibilitat molt més propera a Ac?

57. Cf., p. ex., BARBAGLIO, *Prima lettera*, 59.

58. Cf. X. LÉON-DUFOUR (ed.), *Les miracles de Jésus selon le Nouveau Testament*, Paris 1977; J. I. GONZÁLEZ FAUS, *Clamor del Reino. Estudio sobre los milagros de Jesús*, Salamanca 1982; R. LATOURELLE, *Milagros de Jesús y teología del milagro*, Salamanca 1989; H. C. KEE, *Medicina, milagro y magia en tiempos del Nuevo Testamento*, Córdoba 1992.

59. Cf., p. ex., en Ac, el verb ἰδομαι predicat de Pere (9,34) i de Pau (28,8); el verb θεραπεύω, de Pere i Joan (4,14), de Pere (8,7) i de Pau (28,9). J. Rius-Camps ha posat encertadament en relació el text d'Ac 28,8 amb l'escena evangèlica de la sogra de Simó, de Lc 4,38-39 (cf. *Comentari als Fets dels Apòstols*, vol. IV, Barcelona 2000, p. 364).

Mirem, en primer lloc, els textos que ens parlen de l'expressió «carismes de guaricions (χαρίσματα ἰαμάτων)». Es troba en 1Co 12,9.28.30. En 1Co 12,9-10, en el text actual, hi ha una enumeració de nou manifestacions de l'Esperit dins l'assemblea cristiana. Les tres primeres queden clarament marcades sintàcticament per l'expressió «per mitjà de l'Esperit» / «segons el mateix Esperit» / «en el mateix Esperit». Parlar a l'assemblea amb saviesa («li és donada paraula de saviesa») i parlar amb «ciència» («paraula de ciència») correspon a l'exhortació i a l'ensenyament dins l'assemblea; la tercera manifestació de l'Esperit és contraposada a les dues anteriors. El seu sentit primitiu es refereix a allò que es contraposa a aquells qui parlen a l'assemblea amb saviesa o amb ciència: la fe d'aquells qui escolten.⁶⁰ Aquestes tres primeres manifestacions van unides entre elles, ja que la segona porta la indicació «però a un altre (ἄλλω δέ)» i la tercera la indicació «a un de diferent (ἐτέρω)».

A continuació hi ha dues indicacions precedides per «però a un altre (ἄλλω δέ)», dues precedides per «a un altre (ἄλλω)»⁶¹ i dues contraposades per «a un de diferent (ἐτέρω)» i «però a un altre (ἄλλω δέ)». Les dues manifestacions que van precedides per ἄλλω δέ es refereixen de forma sorprenent a accions que no es realitzen dins l'assemblea de la comunitat cristiana, mentre les altres s'estan referint al parlar o escoltar dins l'assemblea. I són precisament aquestes dues accions que es realitzen fora de l'assemblea i introduïdes per l'expressió ἄλλω δέ les que es refereixen a les guaricions i als miracles. Aquestes dues indicacions que semblen fora de lloc ens fan adonar que, considerades un afegit, la llista queda reduïda a set manifestacions. Heus aquí el text:

«Perquè certament a un, per mitjà de l'Esperit, li és donada paraula de saviesa; però a un altre (ἄλλω δέ), paraula de ciència segons el mateix Esperit; a un de diferent (ἐτέρω δέ), fe en el mateix Esperit; [però a un altre (ἄλλω δέ), carismes de guaricions (χαρίσματα ἰαμάτων) en l'únic Esperit; però a un altre (ἄλλω δέ), accions miraculoses (ἐνεργήματα δυνάμεων);] a un altre (ἄλλω), profecia; a un altre (ἄλλω), discerniment d'esperits; a un de diferent (ἐτέρω), tipus de llengües; però a un altre (ἄλλω δέ), interpretació de llengües.»

60. Barbaglio escriu: «La fe (*pistis*), do de gràcia particular donat a un més aviat que a un altre, ha de ser entesa com a fe taumatúrgica, com apareix en 13,2 que reproduceix certament una dita de la tradició jesuana: "si tinc tota la fe fins a moure muntanyes"; cf. Mt 17,20: "si teniu fe en la mesura d'un gra de mostassa, podreu dir a aquesta muntanya: Mou-te (*metaba*) d'aquí allà i ella es mourà (*metabesetai*)". Entra, doncs, en el gènere més gran dels gestos prodigiosos (*dynameis*), mencionats en els vv. 10 i 29» (*Prima lettera*, 653). Val la pena destacar que, d'aquesta manera, s'explica el contingut del terme «fe» a partir de 13,2 (que, com diré *infra*, és una probable glossa), text que fa referència directa a la tradició sinòptica; i, a partir del seu sentit, als vv. 10 i 29, que formen part dels textos sobre els quals ens estem interrogant. La interpretació del seu sentit com a fe taumatúrgica, doncs, no és tan clar.

61. Alguns còdexs llegeixen ἄλλω δέ (N A C Ψ: Nestle-Aland²⁷ [ ]), però, a parer meu, la lliçó curta està millor testimoniada (P⁴⁶ B D F G).

El mateix es troba en 1Co 12,28-30. Després d'haver indicat tres tipus de membres de la comunitat cristiana, segons un ordre explícit («en primer lloc, apòstols; en segon lloc, profetes; en tercer lloc, mestres»), s'indiquen dues accions precedides de l'adverbi «després (ἔπειτα)» i referides com en 12,9 als «miracles (δυνάμεις)» i «carismes de guaricions (χαρίσματα ἰαμάτων)»; finalment, sense cap partícula introductòria, s'indiquen tres accions: «ajudes (ἀντιλήψεις)», «decisiones de govern (κυβερνήσεις)», «gènere de llengües (γέννη γλωσσῶν)». En el v. 29 es torna a repetir la referència als apòstols, profetes i mestres; després ve la referència als miracles i als carismes de guaricions i s'acaba amb una referència al fet de parlar en llengües i d'interpretar-les. Heus aquí el text:

«Vosaltres, doncs, sou el cos de Crist, i membres en tant que part. I, realment, a uns Déu els va posar en l'església: en primer lloc, com a apòstols; en segon lloc, com a profetes; en tercer lloc, com a mestres; després, [miracles; després, carismes de guaricions,] ajudes, decisions de govern, tipus de llengües. ¿És que tots són apòstols? O tots profetes? O tots mestres? [¿És que tots (obren) miracles, o tots tenen carismes de guaricions?] ¿És que tots parlen en llengües? ¿És que tots les interpreten?»

Podrien ser aquestes dues referències als miracles i als carismes de guarició dels vv. 28b.29b-30a un afegit? D'aquesta manera, allò que Pau deia dels «carismes (τὰ χαρίσματα)», entesos com a «manifestacions de l'Esperit (τὰ πνευματικά)» i que troben la seva acció en la construcció de la comunitat, s'hauria convertit, en mans d'un suposat interpolador en referència als «carismes» com a «manifestacions espectaculars», que troben l'exemple més emblemàtic en els miracles i les guaricions. El sentit autèntic de l'acció de l'Esperit quedaria recuperat per l'interpolador a través de les «manifestacions de l'Esperit (τὰ πνευματικά)» (1Co 14,1), manifestacions que troben la seva expressió en la fe, en l'esperança i, sobretot, en l'amor. Es tracta d'una possibilitat que tan sols podrà ser tinguda en compte seriosament a partir d'altres textos.

15. Ga 3,5b

Fixem-nos ara en el text de Ga 3,5b. Pau mostra als gàlates que l'acció de l'Esperit enmig d'ells es realitza gràcies a la fe i no pas a les obres de la Llei. Aquí, d'una manera explícita, l'acció palpable de l'Esperit en els inicis de la predicació apostòlica és interpretada amb el llenguatge espectacular dels miracles. ¿Es tracta d'una interpretació original, o bé d'un afegit posterior? Heus aquí el text:

«El qui us està concedint l'Esperit, [i obra miracles (ἐνεργῶν δυνάμεις) entre vosaltres,] ho fa per les obres de la Llei o per l'escolta de la fe?»

¿No hi ha aquí amb un fenomen semblant al que ha passat amb 1Te 1,5, on l'expressió ἐν δυνάμει ha estat entesa per alguns traductors com «amb obres poderoses» (BCI)? D'aquesta forma es contraposa la predicació a la manifestació de l'Esperit «amb obres poderoses», que sembla que s'han d'interpretar com a miracles i manifestacions espectaculars. L'expressió ἐν δυνάμει té en el Pau original el sentit de la «força» (BFBC) de l'Esperit, sense una referència als miracles i guaricions; aquest sentit de «miracles» seria el del glossador de la segona col·lecció (cf. Mt 14,2: «els miracles [αἱ δυνάμεις] obren en ell»). Tot l'interès de Pau rau, precisament, en el fet que els tessalonicencs sàpiguen descobrir la manifestació de l'Esperit en la vida teològica del cristià, com ho fa en els versets anteriors:

«Donem gràcies a Déu contínuament per tots vosaltres, fent memòria en les nostres pregàries, constantment recordant de vosaltres l'obra de la *fe*, l'esforç de l'*amor* i la paciència de l'*esperança* en nostre Senyor Jesucrist, davant el nostre Déu i Pare. Sabent, germans estimats de Déu, la vostra elecció, ja que el nostre evangeli no va ser, per a vosaltres, de paraula tan sols, sinó també *amb força* (ἐν δυνάμει), *amb Esperit Sant* i *amb plenitud gran*, com ja sabeu que vam ser per a vosaltres, enmig vostre.»

El que Pau està expressant en Ga 3,5 és que «l'Esperit ve del missatge de la fe que es predica i no de les accions exigides per la llei». ⁶² La introducció aquí dels miracles complica l'explicació. H. Schlier sembla haver-ho intuït, quan escriu: «És veritat que tampoc per a Pau no poden provar les manifestacions extraordinàries de l'Esperit que sigui Crist i no l'Anticrist el qui actua, atès que l'arribada d'aquest κατ' ἐνέργειαν τοῦ σατανᾶ es realitza també ἐν πάσῃ δυνάμει καὶ σημείοις καὶ τέρασιν ψεύδους (2Te 2,9). Però, suposant que es tracta de senyals de Crist —els gálates això ni ho discuteixen—, la seva existència parla de la superioritat del fructífer evangeli enfront de la llei que és estèril.» ⁶³ En una paraula, la referència al qui «obra miracles entre vosaltres» no és, en el fons, provadora, i suposa una mentalitat que trobem en 2Te, una carta pseudo-epigràfica. ¿No seria això, de nou, un indicatiu que ens trobem davant un text afegit?

16. 2Co 12,12b

La mateixa mentalitat del llenguatge de miracles i guaricions es troba en 2Co 12,12b, on, després que Pau està defensant que no és inferior als superapòstols que havien pertorbat la vida de la comunitat coríntia, indica que «els senyals de l'apòstol s'han realitzat entre vosaltres» (v. 12a). Quins són aquests

62. H. SCHLIER, *La carta a los gálatas*, Salamanca 1975, p. 149.

63. *Ibíd.*, p. 147.

senyals? La carta indica, en primer lloc: «amb tota paciència (ἐν πάσῃ ὑπομονῇ)». Aquesta era la característica ja assenyalada en la mateixa correspondència coríntia: «mantenint-nos en tot com a servidors de Déu, amb gran paciència (ἐν ὑπομονῇ πολλῇ), enmig de les tribulacions, les contrarietats, les angoixes, les bastonades, les presons, els avalots, les fatigues, les nits en blanc i la falta de menjar» (2Co 6,4-5). El fet de mantenir-se en la paciència enmig de totes les dificultats és allò que mostra que un és veritablement servidor de Déu.

Però la continuació de la frase, en el text actual, introdueix sorprenentment el llenguatge espectacular de la manifestació de l'Esperit a través dels miracles: «no tan sols amb senyals, sinó també amb prodigis i miracles», utilitzant el llenguatge veterotestamentari dels «senyals i prodigis (σημεῖα καὶ τέρατα)» (Ex 7,3; 11,9.10; Dt 6,22; 7,19; 11,3; 28, 46; 29,2; Est 10,3; Sl 77,43; 104,27; 134,9; Sa 8,8; Is 8,18.18; Jr 39,20; Dn 4,37; cf. també 3Ma 6,32; cf. en el Nou Testament: Mt 24,24; Mc 13,22; Jn 4,48; Ac 2,19.43; 4,30; 5,12; 6,8; 7,36; 14,3; 15,12; Rm 15,19). D'aquesta manera el llenguatge de la creu, que és el llenguatge de l'Esperit, queda transformat en un llenguatge espectacular, com és el llenguatge dels miracles i prodigis. Queda deformada la postura de Pau en 1Co 2,4-5: «I la meua paraula i la meua predicació no era en les paraules persuasives de la saviesa, sinó en la mostra de l'Esperit i de la força, perquè la vostra fe no consistís en saviesa dels homes, sinó en la força de Déu.» Es tracta probablement d'un indicatiu d'un afegit posterior. Com que per a explicar aquests textos hem hagut de fer referència a Ac (els prodigis realitzats per Pere, Joan i Pau), Mt (14,2: «els miracles obren en ell») i 2Te (2,9: «en tot miracle, senyals i prodigis falsos»), podem atribuir aquestes possibles gloses al compilador de la col·lecció de deu cartes.

17. Rm 15,19a

La possibilitat d'un afegit del llenguatge de «senyals i prodigis» ens invita a mirar la utilització d'aquesta darrera expressió en Rm 15,19a. Cap a la fi de Rm, Pau presenta aquest gran resum de tota la seva activitat apostòlica:

«Perquè no gosaré parlar sinó d'allò que Crist ha realitzat a través meu per a l'obediència dels pagans, de paraula i d'obra, [amb la força dels senyals i prodigis (ἐν δυνάμει σημείων καὶ τεράτων)] amb la força de l'Esperit [de Déu] (ἐν δυνάμει πνεύματος [θεοῦ]).⁶⁴ D'aquesta manera, des de Jerusalem i pel seu voltant fins a l'Íl·líria, he anunciat plenament l'evangeli de Crist.»

64. Aquests versets presenten diverses variants. En el v. 19a, P⁴⁶ D* F G tenen la lliçó ἐν δυνάμει αὐτοῦ σημείων, que U. Wilckens considera original (U. WILCKENS, *La carta a los romanos*, Salamanca ²1992., vol. II, p. 464, n. 17. En el v. 19b, P⁴⁶ N D¹ Koiné b sy tenen la lliçó

Hi ha clarament dues vegades una expressió que comença per «amb la força de (ἐν δυνάμει)», sense que els comentaristes es fixin en la manca d'element coordinatiu.⁶⁵ La primera vegada va seguida de l'expressió veterotestamentària «senyals i prodigis»;⁶⁶ la segona, de l'expressió «l'Esperit [de Déu]».⁶⁷ El fet que la referència a la δύναμις i al πνεῦμα la trobem tres vegades en les cartes paulines (Rm 1,4; 15,13 [ἐν δυνάμει πνεύματος ἁγίου]; 1Co 2,4; 5,4; 1Te 1,5 [ἐν δυνάμει καὶ ἐν πνεύματι ἁγίῳ]) és una mostra que la segona expressió és original i que l'expressió «amb senyals i prodigis», que tan sols es troba aquí en les cartes paulines, és una possible glossa del compilador de la col·lecció de deu cartes.

18. Rm 7,25b

Fixem-nos ara en Rm 7,25b:

«Així, doncs (ἄρα οὖν), jo mateix, per una banda, serveixo amb la raó la llei de Déu, però, per una altra, amb la feblesa humana (τῇ σαρκί), la llei del pecat.»

Després de la fórmula d'acció de gràcies de Rm 7,25a —«gràcies a Déu per Jesucrist, nostre Senyor», que és explicada més extensament en 8,1-4— sorprèn aquest v. 25b, que sembla voler presentar un resum dels vv. 14-23. Si el v. 25a mira cap endavant, el v. 25b mira cap enrere. Com escriu U. Wilckens, «el v. 25b compendia allò que precedeix, però en un sentit que ho contradïu».⁶⁸ Parla d'un servei a dos senyors, mentre que fins ara no s'ha parlat en cap moment d'aquest doble servei. «Per consegüent, no es pot deixar el v. 25b en el text de Pau i s'ha d'eliminar com una glossa marginal que entén equivocadament el text.»⁶⁹ Així ho van veure ja Bultmann i altres autors.⁷⁰

ἐν δυνάμει πνεύματος θεοῦ, i A D* F G 33. 81. 104. 365. 630. 1739. 1881 lat sy^{hms} co ἐν δυνάμει πνεύματος ἁγίου. Tan sols B té en el v. 19b la lliçó ἐν δυνάμει πνεύματος. Sembla que un bon grup de manuscrits ha volgut recalcar que es tracta de la força d'ell (de Déu) i de l'Esperit de Déu o de l'Esperit Sant. Aquestes dificultats dels copistes suposen un text poc clar, cosa que pot ser indicatiu d'un text recarregat.

65. Wilckens, p. ex., es limita a coordinar els dos elements en l'explicació: «Això es produeix mitjançant la paraula i l'obra de l'Apòstol [...] en la mesura en què la força de Déu confirma totes dues amb senyals i prodigis i cobra eficàcia mitjançant la força de l'Esperit» (*A los Romanos*,² 1997, I, 464).

66. Alguns còdexs llegeixen «en la força dels seus (αὐτοῦ) senyals i prodigis» (P⁴⁶ D* F G), cosa que, a parer meu, no és *lectio difficilior* (WILCKENS, *A los Romanos*, II, 464, n. 17), sinó mostra de la incomoditat que produeix l'expressió en els copistes. Es tracta de ressaltar l'acció de Déu, no pas la força de Pau.

67. Hi ha diversitat de lliçons: πνεύματος (B: Nestle-Aland²⁵), πνεύματος ἁγίου (A D*² F G lat sy^{hms} co), πνεύματος θεοῦ (P⁴⁶ K D¹ Ψ b sy [C *illeg.*]: Nestle-Aland²⁷ [ ]).

68. *A los Romanos*, II, 123.

69. *Ibidem*.

70. Wilckens cita Zuntz, Fuchs, Luz, Käsemann, Schlier, Hahn. En canvi, són contraris Schmidt, Sand, Keuch, Cranfiel, Aland.

S. Vidal escriu: «El v. 25b és inadequat en el context: no quadra després de v. 25a (torna a la temàtica de v. 23); tampoc no quadra com a conclusió (*ara oun*: “així, doncs”) de la secció, a més a més de crear un duplicat a 8,1 (*ara*: “així”). Però tampoc el seu sentit no està en conformitat amb el context anterior: la secció tractava de l’abans (sota el domini del pecat) en la vida del creient, mentre que aquest text parla de l’existència escindida del creient en el seu present actual (“servei” a la “norma de Déu” i, al mateix temps, a la “norma del pecat”). Tot dóna a entendre, doncs, que es tracta d’una glossa posterior, que interpreta (inadequadament) el text anterior paulí en sentit ètic (lluita interior del cristià). Se serveix de la terminologia utilitzada per Pau, però li dóna un significat diferent del de Pau, tornant, en definitiva, al sentit de la tradició judeo-hel·lenista (oposició entre “esperit” [‘ment’] i “naturalesa carnal” [‘carn’], com dos components de l’home.»⁷¹

Es tracta, doncs, d’un text que presenta problemes contextuals, diferències ideològiques i, encara que manté el mateix vocabulari paulí, no l’utilitza en el mateix sentit. La utilització de la tècnica d’introduir diverses glosses que s’inicien amb la mateixa partícula, com explicarem en l’apartat següent, ens invita a situar-les dins l’estil del compilador de la col·lecció de deu cartes, que utilitza la mateixa tècnica en dues possibles glosses de 1Te (4,9-12; 5,1-11).

19. Rm 10,17

Relacionada amb la glossa anterior, s’ha d’assenyalar una altra possible glossa: Rm 10,17:

«Per tant (ἄρα), la fe ve de l’anunci (ἐξ ἀκοῆς); l’anunci, però (ἡ δὲ ἀκοή), per mitjà de la paraula de Crist.»

S’ha de reconèixer que «sorpren la posició de la frase darrere el v. 16».⁷² És cert que la frase es troba lligada amb el v. 16 mitjançant l’expressió ἐξ ἀκοῆς i que la repetició del mateix terme serveix per a enllaçar amb el verb ἤκουσαν del v. 18,⁷³ però aquesta il·lació no és absolutament necessària, perquè el verb ἤκουσαν del v. 18 es pot considerar relacionat directament amb el verb ὑπήκουσαν i el terme ἀκοή del v. 16. S. Vidal escriu: «El v. 17 interromp la seqüència entre el v. 16 i el v. 18; no quadra, a més a més, com a conclusió (*ara* / ‘aleshores’: “això vol dir que”) d’allò que precedeix. Es tracta d’una glossa posterior, que compendia (cf. *ara* també en la glossa de 7,25b) la missió des de la perspectiva de la tradició fixa que s’ha de transmetre.»⁷⁴ Les raons

71. *Originales*, 426, n. 144.

72. WILCKENS, *A los Romanos*, II, 280.

73. Cf. *ibídem*.

74. *Originales*, 452, n. 203.

fonamentals per a sospitar de l'existència d'una glossa són la seva posició en el context, el seu estil lapidari i, com veurem, la coherència d'una possible explicació de la introducció de diverses possibles glosses que s'inicien amb la mateixa expressió (ἄρα).⁷⁵

20. Rm 14,12

Relacionat també amb el text anterior hi ha Rm 14,12:

«Per tant, [doncs] (ἄρα [οὕτως]), cada un de nosaltres donarà comptes [a Déu] de si mateix.»

S. Vidal ha escrit sobre aquest text: «El v. 12 és redundant: fa la impressió de ser un afegit d'un glossador paulí posterior, traient una conclusió important per a ell; el glossador va actuar d'una forma semblant a com ho va fer en 7,25 i 10,17 (cf. la mateixa partícula introductòria *ara*: "en conseqüència").»⁷⁶ El v. 12 presenta dues variants: en un grup de manuscrits (B F G 6. 630. 1739. 1881 i en part de la tradició llatina) hi manquen les expressions οὕτως i τῷ θεῷ; això dona la impressió d'un text molt condensat que ha necessitat explicacions posteriors. L'estil lapidari de la frase, juntament amb diverses possibles glosses que s'inicien amb la mateixa expressió, es converteix en un indici feble, però a tenir en compte, de la seva consideració com a glossa.

El glossador hauria introduït tres parèntesis que s'inicien amb la mateixa partícula (ἄρα). Es tractaria de la mateixa tècnica que veïem en 1Te amb la introducció de dues glosses, 4,9-12 i 5,1-11, que comencen totes elles amb la mateixa expressió (περὶ δέ). Podem considerar-les, doncs, com a obra del mateix glossador, el compilador de la col·lecció de deu cartes.⁷⁷

21. 1Co 11,2-16

Pel que fa a 1Co 11,2, S. Vidal escriu: «Sembla una glossa posterior, prenent peu del text anterior (11,1; suposa ja la composició de l'actual 1Co). La seva

75. La glossa ha estat assenyalada per BULTMANN, «Glossen», 289; MICHEL, *An die Römer*, 261-262; U. LUZ, *Das Geschichtsverständnis des Paulus*, München 1968, p. 32, n. 76.

76. *Originales*, 478, n. 259.

77. Tant Bultmann («Glossen», 279) com Käsemann (*An die Römer*, Tübingen 1973, p. 204) han considerat 8,1 («no hi ha, així [ara], cap condemna sobre els qui estan en Crist Jesús») com una glossa. Però, com escriu WILCKENS, *A los Romanos*, II, 149, s'ha de tenir en compte «la formulació, inqüestionablement paulina, de v. 1, així com la referència a la llei amb el terme κατάκριμα, mitjançant el qual la frase s'uneix, en quant contingut, amb 8,2-4, però també amb 7,7-23».

intenció va ser suavitzar el retret següent als corintis: s'assumeix el verb *epainein* ("alabar") dels vv. 17.22, però ara en sentit positiu. No quadra en aquest context (seria una *captatio benevolentiae* excessivament retòrica) i la seva concepció i terminologia hiperbòlica sobre el *record* de les tradicions paulines reflecteixen un temps posterior (cf. 2Te 2,5.15; 3,6).⁷⁸

Estic d'acord a considerar aquest v. 2 com una possible glossa —de l'època de la col·lecció de 2Te, és a dir, de la col·lecció de deu cartes—, però considero que aquest verset introdueix segurament una glossa molt més extensa.⁷⁹ Com ha vist S. Vidal, el v. 2 assumeix el verb ἐπαινῶ que trobarem en els vv. 17.22 en un sentit diferent. Si el suposat glossador troba en el v. 17 el terme d'enllaç de la seva glossa per a introduir el tema del vestit de la dona en les assemblees, tema que no trobem en la resta de cartes autèntiques, hem de sospitar que tots aquests versets (vv. 2-16) són introduïts per un glossador. Aquesta seria la raó per què s'ha valgut del v. 17 com a terme d'enllaç de la glossa i també per què parla aquí que «tal com us vaig transmetre, manteniu les tradicions». No es tracta de les tradicions conegudes per la comunitat coríntia, sinó de les tradicions posteriors que el suposat glossador vol posar sota l'autoritat de l'Apòstol. L'expressió utilitzada per a introduir les tradicions recorda completament les expressions de 2Te : «gardeu les tradicions que us vaig ensenyar sigui de paraula sigui per carta nostra» (2,15), «us manem [...] que us aparteu de tot aquell [...] que no (camini) segons la tradició que heu rebut de part nostra» (3,6).

Es tractaria d'expressions que pertanyerien a cartes afegides a la col·lecció de deu cartes. I és també en aquesta col·lecció on trobem de nou el tema de l'home com a cap de la dona (Ef 5,23-24). Això ens confirma en la sospita que aquest tema de 1Co és una glossa. Heus aquí el text sencer:

«Us felicito perquè en tot us recordeu de *mi* i conserveu els *ensenyaments* tal com us els vaig transmetre. Però vull que *vosaltres* compregueu que de tot home el cap és Crist; el cap d'una dona, l'home; el cap de Crist, Déu. Tot home que prega o profetitza tenint quelcom sobre el cap, deshonra el seu cap. Tota dona que prega o profetitza sense cobrir el cap, deshonra el seu cap, perquè és igual i el mateix que rapada. Perquè si una dona no es cobreix, que es peli; però, si li fa vergonya, a la dona, anar pelada

78. *Originales*, 130, n. 25.

79. Cf. W. O. WALKER, JR., «1 Corinthians 11:2-16 and Paul's Views Regarding Women», *JBL* 94 (1975) 94-110; «The Vocabulary of 1 Corinthians 11:3-16: Pauline or Non-Pauline?», *JSNT* 35 (1989) 75-78; L. COPE, «1 Cor 11:2-16: One Step Further», *JBL* 97 (1978) 435-436 (aquest autor precisament considera el v. 2 com a autèntic i els vv. 3-16 com a glossa); G. W. TROMPF, «On Attitudes Toward Women in Paul and Paulinist Literature: 1 Corinthians 11: 3-16 and Its Context», *CBQ* 42 (1980) 196-215; J. DELOBEL, «1 Cor 11:2-16: Towards a Coherent Explanation», en A. VANHOYE (ed.), *L'apôtre Paul. Personalité, style et conception du ministère*, Leuven 1986; pp. 369-389; rebutja la glossa J. MURPHY-O'CONNOR, «The Non Pauline Character of 1 Corinthians 11,2-16?», *JBL* 95 (1976) 618; «Sex and Logic in 1 Corinthians 11,2-16», *CBQ* 42 (1980) 482-500; «1 Corinthians 11:2-16. Once Again», *CBQ* 50 (1988) 265-274.

o rapada, que es cobreixi. L'home no s'ha de cobrir el cap, en ser imatge i glòria de Déu; però la dona és la glòria de l'home. Perquè no és l'home qui ve de (ἐκ) la dona, sinó la dona de l'home; perquè l'home no va ser creat per causa de la dona, sinó la dona per causa de l'home. Per això que la dona mantingui el domini sobre el cap enmig dels àngels. D'altra banda, per al Senyor, no hi ha dona sense home ni home sense dona; perquè, si la dona ve de (ἐκ) l'home, també és cert que l'home ve per mitjà de la dona, i tot ve de (ἐκ) Déu. Judiqueu-ho *vosaltres* mateixos: és correcte que una dona pregui a Déu sense anar coberta? ¿No us ensenya la mateixa naturalesa que l'home, si va amb cabells llargs, hi ha deshonora per a ell? Però, en canvi, la dona, si va amb cabells llargs, hi ha motiu de glòria per a ella. Perquè els cabells llargs li han estat donats a ella en lloc del vel. Però si algú considera que és amic de discussions, *nosaltres* no tenim aquest costum, ni tampoc les comunitats de Déu.»

El text presenta la següent estructura:

- A) referència a les tradicions que es mantenen (v. 2);
  - B) l'home, cap de la dona (vv. 3-7);
    - C) Déu, origen de l'home i de la dona (vv. 8-12);
    - B') el sentit dels cabells llargs (vv. 13-15);
- A') referència al costum de les comunitats (v. 16).

Les tradicions que el suposat glossador defensa de forma pseudo-epigràfica amb l'autoritat de l'Apòstol, són els costums de les comunitats de la seva època. I, de la mateixa manera que introdueix la defensa d'aquests costums, introdueix el raonament teològic que sembla que ni a ell mateix no l'acaba de convèncer («Però si algú considera que és amic de discussions, nosaltres no tenim aquest costum», v. 16).

22. 1Co 15,23-28

M. É. Boismard ha assenyalat que els dos desenvolupaments sobre la resurrecció dels morts que trobem en 1Co 15, vv. 20-28 i vv. 35-55, «són incompatibles». ⁸⁰ Per a explicar aquesta diferència considera que els vv. 16-17 són un duplicat respecte als vv. 13-14 i que tot s'explicaria si es consideressin els vv. 16-28 com un fragment d'una carta anterior. ⁸¹

80. M.É. BOISMARD, *¿Es necesario aún hablar de «resurrección»? Los datos bíblicos*, Bilbao 1996, p. 42.

81. W. Schmithals opta per considerar que Pau està utilitzant aquí una tradició anterior («The pre-Pauline tradition in 1 Corinthians 15:20-28», *Perspectives in Religious Studies* 20 [1993] pp. 357-380, especialment p. 378ss). Un dels punts més discutits d'aquest text és la interpretació sobre l'expressió εἶτα τὸ τέλος. Alguns la tradueixen per «després, la fi» i consideren que el text parla d'un regne intermedi entre la parusia i la fi (cf. una llista d'autors en C. E. HILL, «Paul's understanding of Christ's Kingdom in I Corinthians 15:20-28», *NovT* 30 [1988], 297-298; s'hi ha d'afegir el nom de M. É. Boismard); d'altres la tradueixen per «després, la resta» i

Certament hi ha diferències entre els dos textos, i aquestes es concentren en l'explicació que s'estableix a partir del v. 23 (δέ). Però en aquests versets hem d'assenyalar-hi una sèrie d'influències: *a)* el v. 24b, amb l'expressió «quan hagi destituït tot principat i tota autoritat i poder», presenta un paral·lelisme amb Ef 1,21: «per damunt de tot principat i autoritat i poder i sobirania»; *b)* el v. 24a presenta el terme «regne» aplicat a Crist, fet que tan sols trobem dins les cartes paulines en Ef 5,5; *c)* el v. 27 cita Sl 8,7, amb un text que es troba igualment citat en Ef 1,22: «tot ho ha posat sota els seus peus»; *d)* el v. 28 acaba amb l'expressió «tot en tots (τὰ πάντα ἐν πᾶσιν)», que es troba també en 1Co 12,6; Ef 1,23; Col 3,11; *e)* el v. 23 conté el terme «parusia», que, aplicat a la vinguda del Senyor, es troba dins les cartes paulines tan sols en 1Te 2,19; 3,13; 4,15; 5,23 i 2Te 2,1.8.9. El mateix Boismard reconeix que el terme «parusia» ha evolucionat en aquest text respecte a 1Te; l'explicació, per a nosaltres, és que el text de 1Co 15,23 no és tan sols posterior a 1Te, sinó que és posterior a 2Te, com ho mostra la influència d'Ef.

Els vv. 23-28 presenten una gran unitat a partir d'una estructura concèntrica:⁸²

«Però cadascú pel seu ordre:

com a primícia, Crist;

després (ἐπειτα), els qui són de Crist, en la seva vinguda;

llavors (εἶτα), la fi,

A) quan (ὅταν) lliuri el Regne a Déu i Pare,

B) quan (ὅταν) hagi destituït tot principat, tota autoritat i poder.

C) Perquè (γὰρ) cal que ell regni

fins que no hagi posat tots els enemics sota els seus peus.

D) El darrer enemic destituït serà la mort,

consideren que es tracta de la resurrecció dels qui no són de Crist (així H. LIETZMANN, *An die Korinther*, Tübingen 1969, pp. 80ss; D. H. HAY, *Glory at the Right Hand. Psalm 110 in Early Christianity*, Nashville – New York 1971, pp. 61ss); d'altres la tradueixen per «en conseqüència, la fi» i consideren que es tracta d'una conseqüència lògica, sense establir una tercera fase (així E. B. ALLO, «Saint Paul et la “double résurrection corporelle”», *RB* 41 [1932] 193; C. E. HILL, «Paul's understanding», 308; BARBAGLIO, *Prima lettera*, 825; G. D. FEE, *Primera epístola a los Corintios*, Buenos Aires 1994, pp. 853ss). No considero necessari entrar en aquesta discussió, ja que aquest article tracta de l'origen del text i, per tant, això pot influir en la seva mateixa interpretació.

82. HILL, «Paul's understanding», 300. L'estructura concèntrica ha estat criticada per J. LAMBRECHT, «Structure and line of thought in 1 Cor. 15:23-28», *NovT* 33 (1990) 143-151. De tota manera ell defensa que els vv. 20-28 estan dividits en dos petites unitats (vv. 20-22 i vv. 23-28), cadascuna amb una tesi i una explicació. El v. 20 presenta la tesi de Crist com a primícia dels qui s'han adormit, que en els vv. 21-22 serà explicada mitjançant la comparança amb Adam. Els vv. 23-24 presenten una nova tesi de Crist com a primícies, després els qui són de Crist, i finalment la fi, tesi que en els vv. 25-28 serà explicada mitjançant un comentari midràsic de l'Esriptura (cf. *ibíd.*, pp. 147-148; també en el seu article precedent «Paul's Christological Use of Scripture in 1 Cor. 15:20-28», *NTS* 28 [1982] 391-409). A parer meu, els vv. 23-28 són una tesi explicativa de la tesi anterior.

- C') perquè (γάρ) *ho ha sotmès tot sota els seus peus.*
 B') Però, quan (ὅταν δέ) diu: "Tot està sotmès"
 —evidentment, excepte el qui li ho ha sotmès tot—,
 A') quan (ὅταν δέ) li haurà estat sotmès tot, aleshores també ell, el Fill,
 se sotmetrà al qui li ho haurà sotmès tot, perquè així Déu sigui tot en
 tots.»

L'expressió «cadascú pel seu ordre (ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι)» (v. 23) està relacionada amb l'ús que en fa 1Cl (37,3: «cadascú pel seu ordre executa allò manat per l'emperador»; 41,1: «cada un de nosaltres, germans, pel seu ordre procurem agradar Déu»).⁸³ Es tracta d'una nova mostra de la influència de la carta de Climent en les glosses de la segona col·lecció.⁸⁴ En els vv. 23-28, no ens trobem davant un fragment d'una carta anterior de Pau o davant un text paulí que recull una tradició paulina, sinó davant una possible glossa que intenta explicar la frase del v. 20: «Crist ha ressuscitat d'entre els morts, com a primícia dels qui s'han adormit.» La glossa, ja que mostra influències fonamentalment d'Ef i també de 2Te i 1Cl, seria un afegit del compilador de la col·lecció de deu cartes.

23. 2Co 6,14-7,1

Fixem-nos ara en 2Co 6,14-7,1, un text que presenta una clara unitat:

«No us lligueu al jou dels infidels. Perquè, quina participació hi haurà entre la justícia i la maldat? Què tenen en comú la llum i la tenebra? Quina entesa pot haver-hi entre Crist i Belial? Quina part tenen en comú el creient i el qui no creu? Quin acord es faria entre el temple de Déu i els ídols? Perquè nosaltres som temple del Déu vivent, tal com Déu va dir: *Habitare enmig d'ells i els acompanyaré. Seré el seu Déu, i ells seran el meu poble.* Per això, *sortiu d'enmig d'ells, separeu-vos-en*, diu el Senyor. *No toqueu res d'impur, i jo us acolliré.* I us *seré pare, i vosaltres em sereu fills* i filles, *diu el Senyor de l'univers.* Tenint, doncs, aquestes promeses, estimats, purifiquem-nos de tota taca de la carn i de l'esperit, realitzant plenament la santificació en la reverència a Déu.»

Sobre aquest fragment, considerat per molts autors com una glossa des de molt antic,⁸⁵ va escriure E.-B. Allo: «Sorprèn a primera vista, tant pel lloc que

83. La relació entre aquesta expressió en 1Co i 1Cl ja va ser assenyalada per E. B. Allo; cf. M. CARREZ, «Résurrection et Seigneurie du Christ: 1 Co 15,23-28», en L. DE LORENZI (ed.), *Résurrection du Christ et des chrétiens (1 Co 15)*, Roma 1985, p. 129. Encara que cap dels dos autors no pensa en la possibilitat de l'anterioritat de 1Cl.

84. El mateix ens trobem en la possible glossa de 1Co 12,31b-14,1a, així com en la citació del nom de Climent en Fl 4,3 en la possible glossa de 3,1b-4,4a.

85. El primer a considerar-ho una glossa sembla haver estat K. SCHRADER, *Der Apostel Paulus*, l'any 1835. Cf. els autors moderns: W. K. GROSSOUW, «Over de echtheid van 2 Cor 6,14-

ocupa com pel seu caràcter intrínsec, sigui pel contingut, sigui del costat de la llengua. Si hom el suprimeix, hi hauria una continuació perfecta entre 6,12-13 i 7,2. En el context, no es parla de paganisme ni abans ni després. La prescripció, donada amb una certa violència, de fugir dels pagans, sembla contradir la tolerància que Pau ha defensat en la seva epístola anterior [...]. Afegim a tot això el fet que aquests sis versets no contenen pas menys de sis paraules (sense comptar παντοκράτωρ, que és una citació), que no es tornen a trobar enlloc en les epístoles, i que la mateixa doctrina posa problemes als ulls d'alguns exegetes).»⁸⁶ Després de recollir tots aquests indicis, ens sembla una explicació molt subjectiva considerar que el text és en el seu lloc «si hom comprèn els sentiments de Pau».⁸⁷

P. B. Duff ha sintetitzat els indicis de glossa en aquest text, de la manera següent: a) 2Co 6,14-7,1 no es correspon amb el context de 2,1-7,4; b) si es treu, 2Co 7,2 seria la continuació natural de 6,13; c) per ella mateixa, 2Co 6,14-7,1 funciona com una unitat independent acuradament construïda, intel·ligible per ella mateixa; d) hi ha una gran quantitat de *hapax legomena* en un text tan breu; e) hi ha un exclusivisme en aquest text que sembla incompatible amb la mentalitat de Pau; f) l'ús de «esperit» i «carn» en 2Co 7,1 és contrari a l'ús antitètic normal de Pau d'aquests termes com trobem, p. ex., en Rm 8; g) 2Co 6,14-7,1 té afinitat amb els escrits de Qumran.⁸⁸

Al mateix temps, la frase: «No us lligueu al jou (μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες) dels infidels. Perquè, quina (τίς γάρ) participació (μετοχή) hi haurà entre la justícia i la maldat? Què tenen en comú la llum i la tenebra (φωτὶ πρὸς σκότος)?» (2Co 6,14) troba el seu paral·lelisme amb la frase d'Ef 5,7-8: «No participeu, doncs, amb ells (μὴ οὖν γίνεσθε συμμέτοχοι), perquè éreu (ἦτε γάρ) en altre temps tenebres (σκότος), però ara sou llum (φῶς) en el Senyor» (Ef 5,7-8). Ens inclinem, doncs, per l'opinió de S. Vidal quan escriu:

7,1», *Studia Catholica* 26 (1951) 203-206; J.A. FITZMYER, «Qumran and the Interpolated Paragraph in 2 Cor 6:14-7:1», *CBQ* 23 (1961) 271-280; J. GNILKA, «2 Cor 6:14-7:1 in the Light of the Qumran Texts and the Testaments of the Twelve Patriarchs», en J. MURPHY-O'CONNOR (ed.), *Paul and Qumran*, Chicago 1968, pp. 48-68; H. D. BETZ, «2Cor 6:14-7:1: An Anti-Pauline Fragment?», *JBL* 92 (1973) 88-108; N. DAHL, «A Fragment and Its Context: 2 Cor. 6:14-7:1», en *Studies in Paul*, Minneapolis 1977; D. RENSBERGER, «2 Corinthians 6:14-7:1 – A Fresh Examination», *Studia Biblica et Theologica* 8 (1978) 25-28; J. D. M. DERRETT, «2 Cor. 6,14 ff. A Midrash on Dt 22,10», *Bib* 59 (1978) 231-250; P. B. DUFF, «The Mind of the redactor: 2 Cor. 6:14-7:1 in its secondary context», *NovT* 35 (1993) 160-180. Defensen el caràcter original paulí G. FEE, «II Corinthians VI.4-VII.1 and Food Offered to Idols», *NTS* 23 (1976) 142-143; M. THRALL, «The Problem of II Cor. VI.14-VII.1 in Some Recent Discussion», *NTS* 24 (1977) 133-138; J. MURPHY-O'CONNOR, «Relating 2 Corinthians 6:14-7:1 to its context», *NTS* 33 (1987) 272-275; «*Philo and 2 Cor 6,14-7,1*», *RB* 95 (1988) 55-69; PH. ROLLAND, «La structure littéraire de la Deuxième Épître aux Corinthiens», *Bib* 71 (1990) 81; M. GOULDER, «2Co 6:14-7:1 as an Integral Part of 2 Corinthians», *NovT* 36 (1994) 47-57.

86. *Seconde épître aux Corinthiens*, Paris ²1956, pp. 189-190.

87. *Ibid.*, 185.

88. Cf. «The Mind of the redactor», 161.

«És un clar parèntesi, que interromp la seqüència entre 6,13 i 7,2. El seu llenguatge i concepció no paulins ho demostren com un afegit posterior. Probablement es tracta d'una instrucció baptismal (apareix freqüentment terminologia baptismal), que exhorta els batejats, que havien ingressat en l'àmbit de la *llum* i de la *puresa*, a la separació total de les pràctiques del paganisme, del món de la *tenebra* i de la *impuresa*. El seu estil i llenguatge solemnes són els típics de textos cristians posteriors, conforme al seu intent de configurar el cristianisme com una *religió* separada dels altres grups religiosos. En aquesta mateixa dimensió s'utilitza l'escriptura en la col·lecció de *testimonis* dels vv. 16c-18. I des d'aquí s'explica també el tarannà radicalment exclusivista del text, que el fa semblant al tarannà *sectari* d'alguns textos jueus (per exemple, els de Qumran).»⁸⁹

La introducció d'aquesta probable glossa es pot atribuir al moment de la col·lecció de deu cartes. Tres indicis ho avalarien. Per una banda, el seu paral·lelisme amb la frase d'Ef. Per una altra banda, el fet que el text sigui conegut per Marció, encara que hi tingui una llició diferent: segons Tertul·lià, Marció llegia en 7,1 «de la màcula de la carn i de la sang» en comptes de «de tota màcula de la carn i de l'esperit».⁹⁰ I, en tercer lloc, el seu paral·lelisme amb la mentalitat de Qumran.⁹¹

24. 1Co 11,19

«Cal, certament, que hi hagi heretgies (αἰρέσεις) entre vosaltres, perquè quedin manifestos entre vosaltres els aprovats.»

En el verset anterior (v. 18) es parla de «divisions» (σχίσματα), com en la resta de 1Co (1,10; 12,25); mentre que en aquest v. 19 es parla de αἰρέσεις. Per a alguns autors, els dos termes indiquen el mateix: «*haireseis* pren de nou sense variació significativa el terme *schismata* del v. 18».⁹² Però, en tot el Nou Testament, el terme indica, no pas les divisions entre aquells que tenen una mateixa doctrina, sinó dels grups amb «doctrines diferents» (cf. Ac 5,17; 15,5; 24,5.14; 28,22; Ga 5,20; 2Pe 2,1).⁹³

89. *Originales*, 248.

90. Cf. *Adv. Marcionem*, 5,12.

91. És en aquesta mateixa època que hi ha sobre la darrera redacció mateana una influència del pensament de Qumran, segons M. É. BOISMARD, *Synopse des quatre évangiles en français*, vol. II, París 1972, Introduction II D 1 d 5, p. 38.

92. BARBAGLIO, *Prima lettera*, 576.

93. Diverses traduccions: «escissions» (BM), «dissensions» (FBC), «grups oposats» (BCI), «partits» (J. Mateos – J. Rius-Camps). En altres idiomes: «haereses» (Vg), «herejías» (SRV), «partidismos» (RVA), «bandos» (LBA), «divisiones» (R95), «fazioni» (LND), «sectes» (LSG). Sobre el seu sentit, cf. I. PÉREZ FERNÁNDEZ, «“Oportet haereses esse”», *CTom* 92 (1965) 291-311; J. VIVES, «“Cal que hi hagi heretgies” (1Co 11,19)», *QVC* 185 (1975) 71-84.

Després del rebuig que Pau fa de les «divisions», sorprèn aquest text que atribueix un valor positiu al fet que hi hagi αἰρέσεις. L'existència inevitable de divisions i heretgies es troba testimoniada en un *agraphon* de Jesús: «Hi haurà divisions (σχίσματα) i heretgies (αἰρέσεις).»⁹⁴ Però, en aquest text, hi ha encara més: hi ha una valoració positiva, semblant en cert sentit a la que trobem en 1Jn 2, 19: «De nosaltres han sortit, però no eren dels nostres, perquè, si haguessin estat dels nostres, s'haurien quedat entre nosaltres, però, perquè es manifestés que no tots són dels nostres.» Segons el testimoniatge de Tertul·lià, els gnòstics i els montanistes utilitzaven aquest passatge paulí per a defensar la necessitat de les heretgies.⁹⁵

El valor positiu de les heretgies, enmig d'un text que critica les divisions, fa pensar que ens trobem davant una glossa que assumeix «una dita tradicional que intentava explicar les *divisions* herètiques de temps posteriors (cf., p. ex., Justí, *Diàleg amb Trifó*, 35,3)».⁹⁶ La valoració positiva, que després fins i tot serà aprofitada com un argument a favor d'ells, per part dels gnòstics i dels montanistes, fa pensar que es tracta d'una glossa anterior a la col·lecció de tretze cartes, que no serà acceptada per Montà. El seu paral·lelisme, en la valoració positiva, amb 1Jn és un indicatiu que ens inclina a atribuir aquesta possible glossa a l'obra del compilador de la col·lecció de deu cartes.

(continuarà)

Rodolf PUIGDOLLERS I NOBLOM
Guayaquil, 54
E - 08400 GRANOLLERS

94. JUSTÍ, *Dial.* 35,3. Testimoniada també en *Didascalia síria* VI 5,2 i PsClem H II 17,4. Cf. J. JEREMIAS, *Palabras desconocidas de Jesús*, Salamanca 1976, pp. 81-82.

95. *De praescriptione haereticorum*, 4 i 10 (PL 2,18-19; 27-28).

96. VIDAL, *Originales*, 134, n. 38.

Summary

The goal of the article is to present some classification and dating criteria for the possible glosses, or interpolations which have been identified in Pauline writings. In spite of the diversity of opinions on the very existence of the glosses, and on the history of the composition of the collection of letters, the author presents the different stages of this composition as the different moments when glosses were introduced. According to the author these are: a) the first collection with the seven original letters (around the years 70-80), touched up by the compiler; b) the collection of ten letters (around the years 90-110), with the addition of several themes (Paul as model, Paul as former Pharisee, the 'perfect', the healing charisma, the miracles, new eschatological interpretation, the husband as head of the wife); c) the collection of thirteen letters (towards the year 120), with several themes and glosses (the gospel of Paul, the model of doctrine, the *episkopoi* and *diakonoi*, provision for the teacher, freedom of the slave, submission to civil authorities, transvestites and sodomites; d) the revision of the text (around the years 180-200), with antimontanist interpolations.